

A millenáris Magyarország az angol sajtóban*

JESZENSZKY GÉZA

Magyarországgal kapcsolatban komolyabb ismeretek Britanniában csak a XIX. század elején kezdenek elterjedni. Először a század fordulója táján jelennek meg olyan útleírások, amelyek az egzotikumok keresése és hangsúlyozása mellett sokszor már mélyebben is belepillantanak az ország belső viszonyaiba (R. TOWNSON, W. HUNTER, R. BRIGHT), majd a reformkor vált ki őszinte lelkesedést több látogatóból, akik azután terjedelmes munkákat írnak Magyarországról a múltjáról és főként a szemük előtt lezajló eseményekről, a meginduló nagy átalakulásról (Miss PARDOE, s különösen az erdélyi magyarrá váló John PAGET). Mégis, hatásuk eltörpül a szabadságharc és az emigráció első éveit páratlan visszhangjához képest. Angliában hasonló intenzitású érdeklődést addig csak a francia forradalom váltott ki, de azzal ellentétben a magyar küzdelem iránt néhány nem jelentéktelen kivételtől eltekintve általános volt a lelkesedés, amit az újságcikkek százainál és a könyvek tucatjainál is jobban jelzett talán KOSSUTH angolai körútjának tumultuózus fogadtatása. Igaz, hogy erről a lelkesedésről is elmondhatnánk, amit 1848-ban KOSSUTH mondott a lengyel ügy iránti francia szimpátiákról: a szimpátia megvolt, de Lengyelország nincs többé, s valóban a Barclay and Perkins' Brewery sörfőző munkásaitól Palmerstonig terjedő rokonszeny- megnyilvánulások egy pillanatra sem jelentettek valamiféle beavatkozási, kézzelfogható segítségnyújtási szándékot (ami a kortársakban nem mindig tudatosodott), mégis

* „Sajtó”-ról beszélek és nem „közvélemény”-ről, noha pár évtizede „közvélemény” alatt lényegében a sajtóban nyilvánosságot kapó véleményeket, nézeteket értették, figyelmen kívül hagyva nemcsak a különböző orgánumok elterjedtségét, a mögöttes álló erőket, de azt az alapvető ténytet is, hogy a sugalmazott vélemények nem tükröképei, legfeljebb irányítói a „köz”, azaz az újságolvasókra korlátozott publikum gondolkodásának. A társadalomtudománynak ma már szinte önállósult ága „a társadalmi nyilvánosság” vizsgálata, és e tudományszak az egykori „közvélemény” kategória értelmezését számos tekintetben módosította. Témánk szempontjából is fontos az az alapvető megállapítás, hogy meg kell különböztetni a konkrét eseményekhez, kérdésekhez kapcsolódó *véleményeket* és a tartósabban ható, az események megtételest erősen befolyásoló *közhangulatot* („attitűd”). Az alábbiakban a brit sajtó néhány reprezentánsa alapján a XIX. század végi Magyarországgal kapcsolatban mind a konkrét eseményekhez kapcsolódó véleményeket, mind az alapvető hangulatot vizsgálom, mindez azonban messze van attól, hogy a brit közvéleményt jelentse. Valószínű, hogy a nézetek sokfélesége, illetve az ismeretek hiányossága következtében régi értelemben nem is beszélhetünk akár Magyarországgal, akár az Osztrák—Magyar Monarchiával kapcsolatban brit közvéleményről.

1848 jó fél évszázadra meghatározta Magyarország és a magyarok angliai megítélését. KOSSUTH neve közkeletű fogalommá vált, s még a múlt század végén is nem egy vezető brit politikusnak volt emlékezetes gyermekkori élménye a magyar szabadságharc.¹

Természetesen az 1890-es évekre ezek az emlékek már elhalványultak, újabb népek kerültek a brit rokonszenv fókuszába,² de azért fontos kiindulópont, érzelmi tényező maradt a hagyományos rokonszenv. A kiegyezés után ez az inkább liberális indíttatású (és párti) magyarbarátság jórészt összeolvadt korábbi vetélytársával a tradicionális (és főként a konzervatívoknál erős) Ausztria-pártisággal. A hatalmi egyensúly régi alapelve volt az angol külpolitikának, s ebben már a 18. században is komoly szerep jutott a Habsburg-monarchiának, majd a Napóleon elleni közös háborúk mélyítették e barátnak is nevezhető tradíciót, ami (a hivatalos körökben) sikeresen átvészelt az 1848/49 jelentette megpróbáltatást is. GLADSTONE Ausztria-ellenes érzelmei komolyabban nem érintették ezt a külpolitikai hagyományt, s az 1882-ben létrejött Hármasszövetségben Anglia csak támogató erőt látott a két fő vetélytársát tömörítő, 1892-ben megszületett francia—orosz szövetséggel szemben, sőt 1887-től 1897-ig formálisan is együttműködött Olaszországgal és az Osztrák—Magyar Monarchiával a Földközi-tengeren a status quo biztosítására létrehozott mediterrán *entente*-ban. Ehhez a külpolitikához mindenekelőtt erős és szilárd Habsburg-monarchiára volt szükség, s az 1867-ben létrejött dualizmustól Anglia azt várta, hogy az 1848-ban, 1859-ben, majd 1866-ban látványosan megrendült birodalmat belülről stabilizálja, mégpedig az angol politikai gyakorlatban már meghonosodott alkotmányos és liberális elveknek megfelelő formában. Így a kiegyezés igenlésében és változatlan fönntartásának támogatásában találkozott egymással a Habsburg-barát hagyományos külpolitika és a magyarbarát liberális tradíció.³ A millenáris Magyarországon jelentkező kérdésekben tehát adott volt az alapvető angol álláspont: az osztrák—magyar belső viszony terén elleneztek a lazító tendenciákat (tehát a magyar közjogi ellenzékeséget általában, közelebről pedig a gazdasági különválás programját), de az Ausztriánál jóval stabilabbnak látszó Magyarország súlyának növekedése ellen ritkán hangzott el kifogás. A magyar belpolitikában a 67-es kormánypártot és politikáját nézték rokonszenvvel. Volt helye természetesen az ezektől eltérő véleményeknek, érveknek is, de ezeknek is a fenti külpolitikai és liberális axiómákból kiindulva kellett alternatív álláspontjukat kifejteni.⁴

1. Példa erre BRYCE esete. — H. A. L. FISHER: *James Bryce (Viscount Bryce of Dechmont)*. London, 1929. I. köt. 51. l.
2. A hivatalos angol külpolitikával szembenálló radikális külpolitikai fölfogás történetében a magyar ügy fölkarolása csak egy állomás volt, a lelkesedés tárgya állandóan változott. A XIX. század elején a görög szabadságháború, 1831-ben a lengyelek, 1876-ban a bolgárok, a század végén az örmények és az oroszországi és romániai pogromok zsidó áldozatai, a XX. század elején Ausztria—Magyarország nemzeti-ségei és általában a délszlávok kaptak Angliában jelentős erkölcsi, s helyenként gyakorlati támogatást. Az angol külpolitikai eme ellenzéki irányzatának történetét szellemes és provokatív előadássorozatban tárta föl A. J. P. TAYLOR: *The trouble makers. Dissent over foreign policy. 1792—1939*. London, 1957.
3. Az 1867-es kiegyezés rendkívül kedvező fogadtatására l. FRANK Tibor: *Magyarország az angol publicisztikában (1865—1870) = Századok*. 1975. 3—4. sz., különösen 609—613. l.
4. Noha Magyarország megítélése Britanniában természetesen nem volt pártkérdés, mégis beszélhetünk bizonyos, pártokhoz is kapcsolható tradíciókról. D. C. WATT

Európa legnagyobb újságolvasói már a 19. században is az angolok voltak, s bár sajtójuk színvonala meglehetősen egyenlőtlen volt, az 1890-es évektől az I. világháborúig terjedő időszak az angol sajtó fénykorának tekinthető, ez volt „a lapszerkesztők kora”.⁵ A részletes tényanyag mellett a vélemények irányítását szolgálták a színvonalas napilapok vezércikkei, s a vezető államférfiak napjukat ezek elolvasásával kezdték. Így ha e cikkek (közöttük is elsősorban a világszerte tekintélyes *Times*) nem is képviselték a „köz” véleményét, meglehetősen hű tükröi voltak a vezető rétegek ismereteinek és nézeteinek.⁶ Más, de nem kevésbé fontos közvéleményformáló eszközt jelentettek az igen széles körben olvasott havi vagy negyedévi *Review*-k: az *Edinburgh*, a *Quarterly*, a *Fortnightly*, a *Contemporary*, a *National*, a *Nineteenth Century* és az ezeket rendszeresen áttekintő *Review of Reviews*, amelyek a napilapokhoz közelebb álló két fontos hetilappal (a *Spectator* és a *Saturday Review*) együtt maradandóbb olvasmányélményt, összegezőbb ismeretanyagot nyújtottak — sok belpolitikai és kulturális téma mellett — a külpolitikai kérdésekről is. A külföldi tárgyú cikkek szerzői leginkább a lapok külföldi tudósítói közül kerültek ki, vagy ismert angliai publicisták voltak, de a távolabbi országok esetében — s kissé ilyennek, „Közel-Kelet”-nek számított már az Osztrák—Magyar Monarchia is — gyakran fogadtak el cikkeket ottani szerzőktől, vagy onnan származó angliai lakosoktól is. Mindenesetre a Habsburg-monarchia, vagy általában Európa keleti fele meglehetősen *terra incognita* volt,⁷ így sok írás az alapvető földrajzi és történelmi magyarázatokkal kezdődött, az események interpretálásában pedig sokszor többet számított a szóban forgó lap vagy a cikkíró politikai beállítottsága, mint maga a tárgyalt esemény.

A *Times* olvasói viszont nem panaszkodhattak, hogy rosszul lennének tájékoztatva a Monarchiáról. Az I. világháború előtt Bécs Európa egyik legfontosabb diplomáciai központjának számított: összekötő láncszeme volt a Hármasszövetségnek, amellyel leginkább itt ütközött össze a francia—orosz Kettősszövetség, érintkezett a nemzetérválás stádiumában forrongó Balkánnal, ahol egyúttal a nagyhatalmi érdekek is állandó súrlódásban voltak, s igen jó viszonyt

konceptiózus esszégyűjteményében (*Personalities and policies: studies in the formation of British policy in the 20th century*. London, 1965) két irányzatot különböztet meg az angol külpolitikai gondolkodásban, egy realistát és egy idealistát. Az előbbi csak brit érdekeket lát, nem kíván belebonyolódni más országok ügyeibe, érzelmi motívumoktól mentesen politizál. Ez elsősorban a konzervatívoknál volt tapasztalható, erős volt a hadseregben és mintegy 1920-ig a külügyminisztériumban, legkonceptiózusabb képviselője a többszörös miniszterelnök Lord SALISBURY. A másik irányzat alapelve: „Anglo-Saxonia contra mundum”, s a világ minden pontján érvényesíteni kívánja a leghelyesebbnek, legigazságosabbnak és legeredményesebbnek tekintett brit politikai elveket és gyakorlatot, az Egyesült Államokkal és a „fehér” telepes-gyarmatokkal közösen. Ennek egyik válfaja a liberális elvek nevében a külföldi visszásságok iránt rendkívül érzékeny radikalizmus, másik pedig a hatékony adminisztratív imperializmus, amely a brit elit kezébe akarja helyezni minél több terület kormányzatát.

5. Keith ROBBINS ismertetése S. E. KOSS: *Fleet Street Radical* c. művéről, = *History*. 198. sz. 1975. febr. 148. l. Valóban nagy nevek fémjelzik e korszakot: W. T. STEAD, H. W. MASSINGHAM, a SPENDER-testvérek, C. P. SCOTT, St. Loe STRACHEY, GARVIN, GARDINER, CHIROL, STEED, BRAILSFORD stb.
6. WATT: Id. mű. 11–13. l.
7. Kelet-Európa ismeretlenségéről idézi L. NAMIER, a neves történész szavait életrajzírója, Julia NAMIER: *Sir Lewis Namier. A biography*. London, 1971. 83. l.

tartott fenn az európai marakodást távolról (bár mind kevésbé fényes elszigeteltségben) szemlélő Nagy-Britanniával. Ennek megfelelően a *Times* elsőrangú tudósítót igyekezett itt állomásoztatni, s 1892-ben magának ROSEBERY miniszterelnöknek az ajánlására vette át a *Daily Telegraph*-tól annak bécsi tudósítóját, William LAVINOT. A holland származású és a manchesteri liberalizmus elveit valló újságíró imponáló horizontú külpolitikai tájékozottsága széles ismeretségi körrel párosult. Ausztria politikai életének meghatározó tényezőit az arisztokrácia és az udvar nagy súlyában, a katolikus egyház reakciós politikai szereplésében, a kispolgárság antiszemitizmusában és az egyes nemzetiségek szűklátókörű gyűlölködésében látta. Ezekkel szembeállította Magyarország liberális kormányzatát, politikai stabilitását, s úgy vélte, hogy a Monarchia általa is hirdetett európai misszióját csak egy erős Magyarország s az arra való támaszkodás biztosíthatja. Minden rokonszenve ellenére sem szemlélte azonban Magyarországot kritikátlanul, s minden bizonnyal a századvég magyarországi fejleményeinek is szerepe volt abban, hogy mind kevésbé bízott a nemzetiségi kérdéssel sikertelenül birkózó Monarchia tartós fennmaradásában. Noha egyformán tartott a pángermanizmustól és a pánszlávizmustól, bécsi tartózkodása végére, 1902-re, arra a következtetésre jutott, hogy Angliának Németországgal szemben Oroszországra (s vele együtt Franciaországra) kell támaszkodnia.⁸ A londoni szerkesztőség, élén a külpolitikai szerkesztővel, M. WALLACE-szel, nagyra tartotta bécsi tudósítóját, aki nek újszerű külpolitikai konklúziója közel állt az ő véleményükhöz.⁹

A kiegyezés utáni Magyarország harminc éves impozáns fejlődését látványosan igazolni látszó 1896. évi millenium kapcsán ugyan nem született Angliában különösebben sok átfogó értékelés Magyarországról, de a század végén a Monarchia mindkét felében kritikus méreteket öltő belpolitikai válságok során szinte valamennyi fontos folyóirat foglalkozott a Monarchiával vagy közelebbről Magyarországgal, s ezeket a *Times*-ban megjelenő részletes, sokszor naponkénti tudósításokkal és kommentárokkal együtt vizsgálva¹⁰ élénk áll az a kép, amely Magyarországról az újságolvasó, érdeklődő, s elsősorban az aktívan politizáló körökben az új század küszöbén élhetett, s amely kiinduló pontját képezte a 20. század első évtizedében a Monarchiával kapcsolatban is aktivizálódó angol külpolitikai érdeklődésnek.

8. *The history of The Times*. Vol. 3. *The twentieth century test. 1884—1912*. London, 1947. (Továbbiakban *Times History III*) 250—51., 375—76. l., valamint LAVINOT 1894 és 1902 közötti tudósításai. A *Times* hivatalos története nem emeli ki tudósítójának Magyarországgal szemben annyira kedvező véleményét.

9. Uo. 147. l.

10. A jelen tanulmány megírásánál csak a magyarországi közkönyvtárakban fellelhető folyóiratok anyagára támaszkodhattam, így a napliapok közül egyedül a *Times*-ra, de a vezető *review*-k nagyobb részét figyelembe tudtam venni. Nem hiszem, hogy teljesebb bázis esetén lényegesen eltérő megállapításokra jutottam volna. Érdekes, hogy 1904-től megnőtt a Magyarországra, elsősorban az akkori Képviselőházi Könyvtárba járó angol folyóiratok száma, amit rövidesen tovább növelt SZABÓ Ervinnek a Fővárosi Könyvtárban követett beszerzési politikája.

Az ezredéves ünnepségekről s a városligeti nagy kiállításról valamennyi angol lap hírt adott. A *Times* vezércikkében Magyarország liberalizmusát és gazdasági fejlődését emelte ki, összekapcsolva az ausztriai klerikális törekvések elítélésével. „Magyarország egészében véve azoknak a liberális eszméknek a sikerét jelképezi, amelyekről ők [az osztrák reakciós pártok] leginkább iszonyodnak, s szemükben Magyarország még azzal is súlyosbítja vétkét, hogy bizonyítja, miszerint ezeknek az eszméknek a segítségével a növekvő népesség és a növekvő jólét útján tud haladni.”¹¹ Az ország gazdasági fejlődése a *Times* szerint lényegében véve már fölszámolta a gazdasági függőséget is, míg a külföldi uralkodóknak az ezredéves évforduló kapcsán FERENC JÓZSEFHEZ intézett gratulációi „gyakorlatilag a magyar autonómia formális elismerését jelentik pontosan akkor, amikor ausztriai ellenfelei azt föl akarják számolni.”¹² Az angol liberális gazdasági körök lapja, az *Economist*, ugyancsak a 30 év alatt elért gazdasági haladást figyelembe véve ítélte jogosnak a magyarok büszkeségét és ön-ünnepelését.¹³ A vezető *review*-k közül egyedül a mérsékelt liberális *Nineteenth Century* emlékezett meg a milleniumról. A szerző, a Londonban élő magyar származású REICH Emil, egy mindinkább a sovinizmus felé hajló magyar történelem- és államszemlélet népszerűsítésére vállalkozott.¹⁴ Cikke ugyan nem tekinthető autentikus angol véleménynek, de érvei beillettek a kor gondolkodásmódjába, bármennyire furcsán is hatnak ma. Három alapmotívuma: Magyarország különállása Ausztriától, egységes jellege, és az angliai fejlődéssel mutatott hasonlósága. Az utóbbit a két ország parlamentjének és helyi önkormányzati rendszerének párhuzamos fejlődésében látja. Külpolitikai szempontból ugyan hasznosnak ítéli meg az Ausztriához fűződő kapcsolatot, de Magyarországot tekinti „a dualista birodalomban a túlsúlyban levő tényezőnek”, mivel a belső ellentétektől legyengült Ausztriával szemben Magyarország földrajzilag és történelmileg egységes, s „18 milliós lakossága idővel nemcsak nyelvében fog elmagyarosodni, ami jórészt már meg is történt, de meggyőződésében és a magyar államhoz való ragaszkodásában is.” Az óriási gazdasági fejlődés fölemletésével az angol tókékat akarja Magyarországra csalogatni, ahol nem is álmódott lehetőségek várják. A magyar irodalom nagyjainak felsorolása után a cikk még a RÁKOSI Jenő-féle ábrándokon is túltevő jóslattal fejeződik be: „Magyarország rendkívül fontos szerepet van hivatva vinni Európa egész keleti felében... Túl erőteljes ahhoz, hogy a szláv erő bekebelezze, túlságosan kulturált és gazdag ahhoz, hogy a kisebb dunai királyságok kultúr-

11. *The Times*, 1896. máj. 8., 9. l. (A továbbiakban a *Times*-ra való hivatkozásnál nem jelölöm a lapot külön, csak a dátumot és a lapszámot.) — Máskor így fogalmazott LAVINO: „A liberalizmus ellenfeleit nehéz megkülönböztetni Magyarországot ellenfeleiktől.”
12. Uo. 5. l. A *Times* gárdájánál nem állt egyedül az ilyen felfogás. Valamivel korábban a párizsi tudósító, BLOWITZ, így kiáltott föl a dunaparti Hotel Hungária erkélyén állva: „Buda-Pest! Maga a név is egy nagy jövő hírnöke. Egyet jelent a helyreállított szabadsággal, ami minden lépésnél szembeötlik, s egy növekvő nép föltáruzó jövőjét jelképezi...” = *The Nineteenth Century*. 1894. okt. 627. l.
13. *The Economist*, 1896. nov. 7. 1462. l.
14. Emil REICH: *Hungary at the close of her first Millenium = The Nineteenth Century*. 1896. máj. 837–49. l. — REICH Emil (1854–1910) a századforduló idején igen népszerű londoni fölolvasó (lecturer) és író volt. Néhány reá vonatkozó iratot őriz az Egyetemi Könyvtár Kézirattára, G 329 jelzeten.

szintjére süllyedjen. Magyarország idővel meg fogja oldani Európa délkeleti részének problémáját, ahogy Anglia megoldotta azt északnyugaton. Első ezredévük végén a magyarok büszkén tekintenek nagy nemzeti államukra, amelyet óriási nehézségekkel megküzdve hoztak létre. Jóval második évezredének bevége előtt Magyarország Európa egyik nemzetközileg jelentős hatalma lesz.”

Az egyházpolitikai viták

A millenium tényénél jóval nagyobb figyelmet keltettek Angliában az Osztrák–Magyar Monarchia egyre súlyosabb belső válságairól érkező hírek: a magyarországi egyházpolitikai törvényhozás és az ehhez kapcsolódó 1894/95. évi kormányválságok, a klerikális antiszemitizmus terjedése Ausztriában, a Monarchia két fele között mind jobban növekvő ellentétek (elsősorban a gazdasági kiégés megújítása körüli nehézségek), a magyarországi nemzetiségi kérdés kiéleződése (az 1894-es pörök és az 1895. évi budapesti nemzetiségi kongresszus, a BÁNYFY-kormány sovinizta intézkedései 1897–98-ban), a BADENI osztrák miniszterelnök nyelvrendelete következtében Ausztriában rendkívül hevesse váló cseh–német ellentét és parlamenti krízis, az 1898-as agrárszocialista megmozdulások, végül a BÁNYFY-kormány megbuktatásával végződő magyarországi parlamenti obstrukció. Elsősorban a *Times*, de kisebb intenzitással a többi napilap is sokszor napról napra követte ezeket az eseményeket, gyakori kommentárokkal és tanácsokkal fűszerezve, míg a folyóiratok tanulmányzerű összefoglaló cikkek egész sorában foglalkoztak az egész Monarchiát látványosan megrendítő válságokkal és a Habsburg-birodalom perspektíváival.

A *Times*-nak Ausztria–Magyarország iránti érdeklődése elsősorban a Monarchia nagyhatalmi létével és azzal a szereppel magyarázható, amit azon belül az erős Magyarországnak az angol megfigyelők tulajdonítottak. Ezen túlmenően 1914 előtt nemcsak magyar, de angol részről is sokan elfogadták, hogy a két ország múltja hasonló vonásokat mutat, jelenleg hasonló politikai elveket vall, tehát barát. „Angliában nem szabad elfeledni, hogy Ausztria–Magyarországon a magyarok a mi legjobb barátaink”, elleneznének minden olyan politikát, ami ellenséges helyzetbe hozná őket Angliával. „Ennél fogva ügyeik épp annyira érdekesek az angolok számára, mint bármelyik más kontinentális állam ügyei, s ezért elégedettséggel kell tekinteni Angliában mindenre, ami segít nekik megőrizni a Monarchiában elfoglalt helyzetüket.”¹⁵ A magyarországi egyházpolitikai törvényhozás és a magyar kormányzatnak a bel- és külföldi klerikális erőkkel szemben folytatott küzdelme különösen alkalmas volt arra, hogy megerősítse Angliában a magyarokkal kapcsolatos rokonszenvet, hogy új színréteget fessen a magyar liberalizmus 1848 óta erősen megfakult arcúlatára. Ebből a szempontból szerencsésnek mondható, hogy a törvények elfogadása nem ment simán, így a támogatók és ellenzők küzdelmében a *Times*-nak is módjában állott erőteljesen kiállani a magyar kormány mellett.¹⁶ Amikor 1894. május 10-én a Főrendiház elvetette a javaslatokat, a *Times* vezércikke hangsúlyozta, hogy a vita mögött az egyház

15. 1894. dec. 12. 5. l.

16. 1894. jan. 24. 13. l. A cikk részletesen ismertette a javaslatok előzményeit és a belpolitikai választóvonalakat.

és az állam küzdelme rejlik, a magyar kormány CAVOUR elvének, „szabad egyház a szabad államban”, megvalósítására törekszik.

A további kilátásokról szóva a cikk megjegyzi, hogy WEKERLE miniszterelnök egyelőre nem akarja megreformálni a felsőházat, tehát most a magyarok nem követik az angol precedenst, mint azt korábban annyiszor tettek alkotmányos nehézségeik során.¹⁷ A tudósító jól látta, hogy a továbbiak FERENC JÓZSEF magatartásán múlnak. Május 18-án még cáfolta, hogy a király ellenezné a törvényjavaslatok megvalósulását, de 31-én már megírta, hogy az uralkodó vonakodik garanciát adni a javaslat megszavazásához szükséges új főrendek kinevezésére. Június 2-án a külföldi hírek között első helyen szerepel WEKERLE lemondása, de rögtön azzal a megjegyzéssel, hogy KHUEN-HÉDERVÁRY kísérlete nem fog sikerülni és a király ismét kénytelen lesz WEKERLE-hez fordulni.¹⁸ A vezércikk a helyzetet az 1832-es angliai választójogi reform körüli csatározáshoz hasonlítja, FERENC JÓZSEF végül engedni fog, ahogy annak idején IV. VILMOS is engedni kényszerült, mert a felsőház nem helyezkedhet szembe az alsóház többségének akaratával.¹⁹ Amikor a király vonakodva bár, de mégis a javaslatok elfogadása mellett fejtette ki befolyását és júniusban a főrendek megszavazták a kötelező polgári házasságot, a *Times* vezércikke utalt arra, hogy a küzdelem a politizáló katolikus egyház ellen folyik, a pápa világi hatalmának visszaállítására törekvő vatikáni befolyás ellen irányul, amely gyöngíteni akarja a Hármasszövetséget, hogy így mérjen csapást elsőszámú ellenfelére, az olasz államra.²⁰ Októberre már három törvényjavaslat elfogadását üdvözölhette a *Times*. „A magyar minisztérium az állam jogáért harcolt, hogy a római egyházzal szemben maga irányítsa ügyeit, a nép jogáért harcolt, hogy meggyőződését érvényre juttassa az erős és reakciós arisztokráciával szemben, s Magyarország jogáért harcolt, hogy visszautasíthassa a bécsi központú klikkeknek belső ügyeibe történő beavatkozását. Az alsópapságnak a reform elleni dühödt kampányát a Magyarországon legföljebb 55 százalékot kitevő katolikusoknak is csak egy része támogatta, s minthogy az ultramontánok központja Bécsben van, a harcnak nemzeti jellege is volt, nemcsak a polgári szabadság volt a kérdés, de az autonómia is.”²¹

A magyar törvényhozás döntése még nem tett pontot az egyházpolitikai küzdelemre, a neheztelő uralkodó késlekedett szentesíteni a törvényeket, illetve a szentesítésért cserébe személyi változásokat kívánt a kormányban, elsősorban a javaslatok egyik sugalmazójának tekintett SZILÁGYI Dezső távozását. A *Times* erőteljesen elítélte ezt a kísérletet. Figyelmeztetett, hogy SZILÁGYI „a jelenlegi kabinet gerince”, lemondása a reakció győzelme lenne, maga után vonná a Szabadelvű Párt kettészakadását és a kormány bukását.²² A vezércikk azt tanácsolta WEKERLE-nek, hogy „mindenáron ragaszkodjék kollégáihoz.”²³ Amikor decemberben végre megtörtént a szentesítés, LAVINO a hírrel együtt ismertette budapesti embere levelét, amely szerint a kormány le fog mondani, valószínűleg BÁNYFI lesz az új miniszterelnök, SZILÁGYI és HIERONYMI kiválik a pénzügyi tárcát bizo-

17. 1894. máj. 15. 7. l.

18. 1894. jún. 2. 9. l.

19. 1894. jún. 4. 9. l.

20. 1894. jún. 22. 9. l. — Hasonló beállítás található a máj. 15-i (3. l.) tudósításban is.

21. 1894. okt. 11. 9. l.

22. 1894. nov. 29. 5. l.

23. Uo. 9. l.

nyára nem vállaló WEKERLÉVEL együtt.²⁴ A tudósító másnap hozzátette a hírhez, hogy a kormány hasonló helyzetben minden más parlamentáris országban megerősödött volna, de nem így a kettős monarchiában.²⁵ Budapesti és bécsi informátora nyomán már azt is tudta ekkor a *Times*-tudósító, hogy WEKERLE menesztésével nem csupán személyi változást terveznek Bécsben, de a magyarországi politikai rendszer konzervatív irányú módosítását is.²⁶ Ezt a kísérletet december végén vezércikk ítélte el, amely már fölfigyelt arra, hogy Magyarországon az uralkodónak olyan beavatkozási joga van a belpolitikába, ami „teljességgel összeegyeztethetetlen az alkotmányos monarchiáról vallott modern angol fölfogásunkkal”, inkább III. GYÖRGYnek a 18. századi Angliában élvezett hatalmának felel meg. FERENC JÓZSEF maga választhatja meg minisztereit, mint a német császár vagy az Egyesült Államok elnöke, de ennek előfeltétele, „hogy ne csak formailag, de szívében és szellemében is mint Magyarország királya és ne mint Ausztria császára cselekedjék.” A mostani miniszterelnök menesztése viszont jogos aggodalmakat kelt, hogy engedett a bécsi klerikális körök befolyásának.²⁷ Külön jelentőséget ad a *Times* szerkesztőségi állásfoglalásának, hogy az uralkodók bírálatától a lap általában tartózkodott.

A WEKERLE melletti állásfoglalás nemcsak az egyházpolitikai törvénykezés keresztülhajtójának és a liberális államférfinak szólt, hanem a dualista berendezkedésnek is. December végén LAVINO idézte a *Neue Freie Presse* cikkét, amely szerint a kontemplált rendszerváltozás új korszakot hozhat a Monarchia történetében, de veszedelmes, mert a Monarchiát a dualizmus tartja össze. Az angol tudósító ehhez azt fűzte hozzá, hogy a WEKERLE elleni intrikák igazi célja Magyarország befolyásának a csökkentése volt.²⁸ Az ellenszert a magyar Szabadelvű Párt szilárdságában, összetartásában remélte megtalálni.²⁹ A december 29-i vezércikk — tudósítója korábbi megjegyzései nyomán — az ausztriai liberálisok sorsát hozta föl intő példának. „A szlávok és a politikai ultramontánok együttesen szétzúzták az ausztriai liberálisokat. Magyarországon is vannak szlávok és politikai ultramontánok.”³⁰ A KHUEN-HÉDERVÁRYVAL kapcsolatos kombinációt LAVINO úgy ítélte meg, hogy ez a két további egyházpolitikai törvényjavaslat elhatalosítását jelentené, s a klerikális Nemzeti Párttal (APPONYI) és a SZAPÁRY-féle disszidensekkel való fúzió egy nyíltan klerikális kormányt készítene elő,³¹ ezért BÁNFFY januári kinevezését örömmel fogadta: „Bánffy őszintén liberális elveket valló, világos gondolkodású, energikus és eltökélt politikus, élvezi pártja korlátlan bizalmát”, alatta a két ország reakciós köreinek nehéz lesz a rendszerváltozás előkészítése.³² A vezércikk megerősítette a BÁNFFY melletti kiállást, megállapítva, hogy kinevezése „kettős csapás azokra, akik az előző kormányzat bukását előidézték”, mivel az új miniszterelnök nemcsak elődjénél is energikusabb liberális,

24. 1894. dec. 11. 5. l.

25. 1894. dec. 12. 5. l.

26. 1895. jan. 10. 5. l. — LAVINO értesüléseinek helyességét a kutatások lényegében igazolták, vö. HANÁK Péter: *Iratok az 1894–95. évi magyar kormányválság történetéhez.* = *Történelmi Szemle.* 1959. 3–4. sz.

27. 1894. dec. 24. 7. l.

28. 1894. dec. 26. 5. l.

29. 1894. dec. 29. 5. l.

30. Uo. 9. l.

31. 1895. jan. 10. 5. l.

32. 1895. jan. 12. 5. l.

de ráadásul protestáns is. A személyével kapcsolatos szász és román aggodalmakat a lap ismerte, de nem tulajdonított nekik nagyobb fontosságot.”³³

Az egyházpolitikai viták során a *Times* ismételten hangoztatta, hogy a harc nem a katolikusok ellen folyik, hiszen a magyar főpapság, élén VASZARY hercegprimással, nem is ellenzi komolyabban a javaslatokat, inkább csak az arisztokrácia egy része és a befolyását féltő alsópapság teszi ezt. A törvények revízióját követelő Néppárt megalakulása kapcsán is arra az ellentmondásra mutatott rá, hogy noha a kisbirtokosok megnyerésére törekszik, vezetői feudális arisztokraták, a liberalizmus és a politikai emancipáció legszilárdabb ellenfelei.³⁴ Az egész egyházpolitikai vita mögött a Vatikán politikai céljait látó *Times*-értelmezés helyességét támasztotta alá az 1895. április—májusi AGLIARDI-ügy. LAVINO már április 24-én politikai jelentőséget tulajdonított a bécsi pápai nuncius magyarországi húsvéti körútjának, 30-án pedig hírt adott a nuncius politikai beavatkozásnak minősíthető lapinterjújáról.³⁵ BÁNFFY és a magyar kormány tiltakozását jogosnak tartotta, sőt úgy vélte, hogy ezzel az uralkodó is egyetérthet, hiszen nem nézheti tétlenül „a pápa elszánt erőfeszítéseit, hogy uralkodó befolyásra tegyen szert a Monarchia mindkét felében”, miután Ausztriában ez már sikerült is neki, de a magyar liberálisok nem tűrik az állam előjogainak a fenyegetését.³⁶ LAVINOT is meglepte, hogy a Monarchia külügyminisztere nyíltan szembefordult a magyar miniszterelnökkel, nem küldte el a Vatikánnak a kívánt tiltakozó jegyzéket, s elfogadta, hogy a nuncius több mint egy külhatalom nagykövete.³⁷ A vezércikk is a Curia „agresszív politikáját”, a világi hatalom helyreállítását célzó törekvéseit tette felelőssé a válságért, de utalt arra az alkotmányjogi visszasságra is, hogy a Monarchia külügyminisztere nem felelős egyetlen választott testületnek sem. Ebben az Ausztria—Magyarországon fönnálló Home Rule-rendszer hibáját látja („a központi hatalom egymástól független képviselőtestületek között oszlik meg”), s noha elfogadja, hogy a Monarchiában más megoldás nem képzelhető el, óv a szisztéma britanniai követésétől.³⁸ (Az analógia pontatlanságán nem kell megütköznünk: a vezércikk befejezése nem Ausztria—Magyarországnak szólt, hanem az ír Home Rule kérdésében állásfoglalás előtt álló brit választóknak.) LAVINO joggal mutatott rá, FERENC JÓZSEF nincs abban a helyzetben, hogy megvédje külügyminiszterét: a Magyarországon nemrég lezajlott kormányválság után, a delegációk júniusi ülése előtt, az Ausztriában fenyegető kormányválság küszöbén kénytelen lesz ragaszkodni BÁNFFY maradásához,³⁹ különösen ha azt a magyarországi liberális többség is támogatja,⁴⁰ így nem érte meglepetésként KÁLNOKY május 15-i lemondása. A hírrovat élén álló bejelentés a tudósító szerint „megsemmisítő csapás a magyarországi klerikális reakcióra.” LAVINO is helyeselte ugyan KÁLNOKY külpolitikáját, de rámutatott, hogy a közismerten ultra-konzervatív nézeteket valló és a magyar kérdésekben tájékozatlan államférfi az AGLIARDI ügyben nem

33. 1895. jan. 14. 9. l.

34. 1895. jan. 31. 5. l. — Véleménye megerősítését látta LAVINO XIII. LEÓ pápának ZICHY Nándorhoz, a Néppárt megalapítójához intézett levelében, amelyet részletesen ismertetett, 1895. márc. 19-én, 5. l.

35. 1895. ápr. 24. 5. l. és ápr. 30. 5. l.

36. 1895. máj. 4. 7. l.

37. 1895. máj. 6. 5. l. és máj. 7. 5. l.

38. 1895. máj. 7. 9. l.

39. 1895. máj. 4. 7. l.

40. 1895. máj. 9. 5. l.

tudta egyszerre kielégíteni a magyarokat és az ausztriai klerikálisokat.⁴¹ A vezércikk a tudósítónál nyomatékosabban dicsérte meg KÁLNOKY külpolitikáját, különösen a balkáni kérdésekben tanúsított tapintatát, de a nuncius ügyében elkövetett hibái folytán elfogadta, hogy távozása elkerülhetetlenné vált.⁴²

KÁLNOKY lemondásával LAVINO úgy vélte, hogy lényegében elmúltott a magyarországi rendszerváltozás veszélye. Korábbi állásfoglalását módosítva — nyilvánvalóan saját pozíciója érdekében is — fölmentette az uralkodót a vád alól, hogy bátorította volna a klerikális kísérletet, sőt annak kudarcát egyenesen a király bölcsessége javára írta, de a sikert elsősorban a magyar szabadelvűek liberalizmusának és szilárd 67-ességének tulajdonította.^{42a} Egy ilyen Magyarországnak a *Times* hajlandó volt sok mindent elnézni, így az európai mércével nézve ekkor már szűknek számító választójogot, a nemzetiségek politikai kirekesztettségét, a szocialista mozgalmak elnyomását. Mindez persze abból is fakadt, hogy a *Times a demokráciánál fontosabbnak tartotta a liberalizmust*: „a liberális krédó egyik első alapelve bízni a népben, amivel együtt jár a tág választójog, és a szabad választás. De a tapasztalat azt mutatja, hogy a katolikus többségű országokban (Magyarország: 50% fölött, Ausztria: 79% fölött) ha a népben bízunk, a nép első dolga bízni a papokban — az eredmény pedig katasztrofális a kontinentális liberalizmus valamennyi többi elve számára.”⁴³

A *Times*-nak az angol sajtó többi orgánumát messze meghaladó tájékozottságát közvetve igazolják a más lapokban bőven található tárgyi tévedések. Például a radikális arculatú *Review of Reviews* WEKERLE 1894. júniusi lemondásában majd újbóli kinevezésében a király és a nép arisztokráciaellenes szövetségének sikerét látta. „A végeredmény az — ahogy demokratikus napjainkban ez már szokásos — hogy a monarchia ismét megerősítette a népre gyakorolt befolyását azáltal, hogy nélkülözhetetlen szövetségesnek, mondhatnánk eszköznek bizonyult a makacsodó arisztokrácia engedelmességre szorításában.”⁴⁴

Jóval jobban informált volt a liberális *Fortnightly Review*, amely két cikkben vizsgálta meg a pápaság helyzetét. Az első általánosságban jellemezte a kérdést és megállapította, hogy az elmúlt években Európa-szerte nőtt a világi hatalma helyreállítására törekvő pápaság befolyása. A szerző szerint Ausztria—Magyarországon „az a heves vita, amely látszólag a pápai párt verségével fejeződött be, gyakorlatilag a Szentszék győzelmét eredményezte abban az értelemben, hogy világosan megmutatta, mennyire erős a kettős monarchiában a római befolyás.”⁴⁵ Az osztrák Berchtold MOLDEN franciából fordított (esetleg egy francia lapból átvett?) cikkében kitért a magyar belpolitika többi vonására is. Az Ausztriával szembeni nemzeti érzékeny-

41. 1895. máj. 17. 5. l. — LAVINO már korábban is „szűk látókörű és bigott” jelzőkkel illette a külügyminisztert, aki „ultrareakciós politikai elvei és veleszületett arisztokratikus előítéletei” miatt is ellenszenvvel viseltetik a magyarokkal szemben. LAVINO levele WALLACE-hoz, 1894. nov. 24. Archives of *The Times*, Lavino Papers. Ezúton is köszönetemet fejezem ki REES-MOGG úrnak, a *Times* főszerkesztőjének, amiért engedélyezte a *Times* levéltárában található levelek fölhasználását.

42. 1895. máj. 17. 9. l.

42a Uo. 5. l.

43. 1895. jún. 3. 7. l.

44. *The Review of Reviews*. X. évf. (1894.) júl. 9—11. l.

45. J. W. GAMBIER: *The Papacy: its position and aims*. = *The Fortnightly Review*. 1895. júl. 19—32. l.

ség eredőit fölvázolva kölcsönös múltbeli hibákról beszél, s hozzáteszi, milyen könnyű Magyarországon ezekre hivatkozva sovinizmust szítani. Úgy látja, hogy az APPONYI által képviselt nemzeti színezetű követelések ellensúlyozására került sor az egyházpolitikai törvények napirendre tűzésére, de csak akkor okozott a kérdés nagyobb izgalmat, amikor kiderült, hogy az udvari párt rendkívül nehezményezi a javaslatokat, amelyekből így nemzeti ügy lett. Elmondja, hogy éppen az 1894—95. évi kormányváltások kapcsán volt kénytelen FERENC JÓZSEF tudomásul venni, hogy Magyarországon a 67-es rendszer fönntartásához nem tudja nélkülözni a Szabadelvű Pártot, amely viszont a kiegyezés és a hadsereg egységének megvédéséért cserében szabad kezet kap a belpolitikában, így mesterséges eszközökkel biztosítani tudja állandó parlamenti többségét, de ezáltal megrontja önmagát. A cikkíró azzal is tisztában van, hogy Magyarországon „a választójog korlátozott, a politikai jogok némileg egyenlőtlenül vannak elosztva, s ugyanakkor nagy arányú a gyógyíthatatlan szegénység”, de ellenszerűl az uralkodó jótékony beavatkozását, inkább a keresztényszocializmus mint a szociáldemokrácia terjedését és a Balkán felé irányuló gyarmatosító jellegű terjeszkedést kínálja. WEKERLÉNEK a három törvényjavaslat elfogadása utáni bukását magyarázva helyesen mutat rá a király neheztelésének vallási és személyi motívumaira (köztük a szabadelvűek és a függetlenségi párt liberális szárnyának flörtölésére), de KHUEN-HÉDERVÁRY kísérlete mögött nem lát messzebbtekintő szándékokat. BÁNNFY és KÁLNOKY összecsapásában a külügyminiszter, sőt AGLIARDI részéről is nagyobb jóhiszeműséget, magyar részről pedig több intrikát föltételez, mint ahogy a *Times* látta az ügyet.⁴⁶

A századvégi válságjelenségek

Bármennyire ideálisnak is tűnt a *Times* és az angol politikusok többsége számára az Osztrák—Magyar Monarchiának a magyar milleniumkor mutatott képe: a békés virágzás a szilárdan liberális Magyarország erősödő befolyása mellett, rövidesen nem várt válságok rendítették meg az egész Monarchiát. Magyarországon lezárult a kapitalizmus alapozó szakasza, s az új szakasz kiélezte az ipari és pénztőke ellentétét a mezőgazdasági tőkével, társadalmi síkon meggyorsította a dzsentrí lesüllyedését, s mindezzel együtt járt az új típusú, harcias konzervativizmus jelentkezése. A fölszínen az agrárius-merkantilista ellentét formájában jelentkező folyamat együtt járt a nemzetiségek elleni sovinizmus és a szocialista jellegű megmozdulásokkal szembeni elnyomás fokozódásával. Ugyanakkor a birodalom lajtántúli felében is elmélyültek a gazdasági, szociális és nemzeti ellentétek, a csődöt mondó osztrák liberálisok helyét pedig elfoglalta a Németország felé tekintgető Német Nemzeti Párt, a Német Néppárt és az erős szociális demagógiát folytató antiszemita Keresztényszociális Párt. E fejlemények mind a Monarchia két országán belül, mind a kettő között súlyos konfliktusokhoz vezettek.

A *Times*, illetve LAVINO nem vizsgálta az új, számára kedvezőtlen jelenségeket kiváltó okokat, esetleg túlságosan bonyolultnak találta ezeket egy napilapban való tálaláshoz, így megelégedett a fölszíni események regisztrálásával. A régi, liberálisnak mondható viszonyokkal szemben nem látott jobb alternatívát, így a jónak tartott rendszer zavarait kissé értetlenül, de rezignáltan szemlélte. LAVINO

46. B. MOLDEN: *The Papacy: Hungary and the Vatican* = Uo. 33—44. 1.

nem hitte, hogy a liberalizmus csődje esetén a nehézségekre megoldást tudna adni akár a nacionalista keresztényszocializmus, akár pedig a szociáldemokrácia.⁴⁷

Továbbra is csak a magyarországi szabadelvű kormányzatban bízott, s ezt védte minden külső és belső támadással szemben. Ellenezte Kossuth emigrációs álláspontját,⁴⁸ a közjogi ellenzékiiséget elavultnak tekintette,⁴⁹ s úgy vélte, hogy ezt a nézetét osztja a magyarok többsége.⁵⁰ Ezért nem tartotta valószínűnek, hogy az 1894-ben hazatérő Kossuth Ferenc jelentősebb szerepet fog játszani a magyar politikai életben.⁵¹ A másik oldalon viszont az osztrák keresztényszocialisták, különösen Bécs antiszemita polgármestere, LUEGER kirohanásait ítélte el élesen, amelyek ráadásul csak növelni fogják Magyarországon a függetlenségi érzelmeket.⁵²

A liberális BÁNYFY-kormány támogatása megmutatkozott a később tárgyalandó nemzetiségi kérdésben is, és az erőszakosságuk miatt oly sok vihart kiváltó 1896. évi őszi választásokkor. Az eredményt, a nagy kormánytöbbséget LAVINO úgy értékelte, hogy beigazolódott a *Times* bécsi levelezésében is érvényesülő álláspont helyessége: „A magyar nép többsége látható módon úgy véli, hogy a Szabadelvű Párt politikája felel meg a legjobban érdekeinek és javának.”⁵³ A választási visszaéléseket először azzal intézte el, hogy a magyarok forróvérűek és amúgy sem csak náluk fordulnak elő ilyen zavargások, majd a vádak súlyosbodásakor kijelentette, miszerint „a világnak ebben a részében senki sem várja azt, hogy a parlamenti választások teljesen mentesek legyenek a korrupciótól, de mivel e tekintetben egyik párt sem jobb a másiknál, az eredményt ez kevésbé befolyásolja.”⁵⁴ Arra is alkalmat adott a választás, hogy a *Times* ismét Magyarországra nézve kedvező összehasonlítást tegyen Ausztriával: a magyar parlament sokkal inkább képviseli az országot, mint a Reichsrat, mert Magyarországon a kormány a parlamentből kerül ki, míg Ausztriában nem, s annak tagjai többé-kevésbé csak a korona hivatalnokai.⁵⁵

47. 1895. jún. 8. 11. l. — Ugyanez a cikk az események követésének a fontosságát is hangsúlyozta: „Ausztria—Magyarország olyan fontos helyet foglal el az európai politika általános rendszerében, hogy azokat a nehézségeket, amelyek jelenleg nem csupán a két ország különálló kormányát, de magát a dualista közös kormányt is veszélyeztetik, a külföld fővárosai nem kisebb érdeklődéssel figyelik, mint maga Bécs vagy Budapest.”
48. Ezt a Kossuth halálára írt vezércikk és az ekkor közölt (tévedésekben bővelkedő) nekrológ is igazolja. 1894. márc. 21. 9. és 11. l. Kossuth angliai szerepét természetesen a *Times* is elismerte: „Kétségtől nem volt még egy külföldi, akinek a szavai ennyire fölkaparták volna az angol népet ...”
49. „A Magyarország által élvezett autonómia és a dualista rendszer keretében gyakorolt nagymértékű befolyás szinte azonos a függetlenséggel. Az osztrák—magyar kiegyezés legalább annyira előnyös a magyarok számára, mint az osztrákoknak.” 1894. dec. 10. 5. l.
50. 1895. máj. 17. 5. l.
51. 1894. nov. 10. 5. l., nov. 13. 5. l., nov. 24. 5. l., 1895. ápr. 11. és 12. — Külön elítélte, amikor Kossuth FERENC a Monarchia nagyhatalmi ambícióit veszedelmesnek nevezte. 1895. szept. 18. 3. l. LAVINO szerint a Monarchia két felének harmóniája lehetővé tenné azt az erőteljes hatalmi politikát, amit Anglia tőle elvár. 1896. febr. 22. 7. l.
52. 1895. máj. 25. 9. l. — Egy vezércikk már 1895. jún. 3-án (7. l.) kifejtette aggodalmait, hogy az ausztriai magyarellenes agitáció veszélyeztetheti az 1897-ben megújítandó gazdasági kiegyezés tárgyalásainak sikerét.
53. 1896. okt. 30. 5. l.
54. U.o. és 1896. nov. 9. 6. l.
55. 1896. okt. 31. 5. l.

Az ausztriai nemzetiségi konfliktusok kiéleződése, BADENI miniszterelnök nyelvrendelete és az ezt követő teljes parlamenti anarchia hatására megsokszorozódtak külföldön a Monarchia jövőjét pesszimiztikusan megítélő hangok. A *Times* egyik vezércikke szerint is a külső jelek alapján ítélve valóságos csoda, hogy nem hullik darabokra. A skót egyház szimbólumát lehetne rá alkalmazni: az égő csipkebokor a mottóval *nec tamen consumebatur*. A magyarázatot részben az uralkodó nagy tekintélyében, részben az osztrák parlamentarizmus abszolutista maradványaiban (az indulatok lecsillapodását lehetővé tevő 14. paragrafusban), főként azonban a Monarchia népeinek legbelső meggyőződésében látja, hogy különválva sorsuk csak rosszabb lehetne.⁵⁶ Az osztrák belpolitika látványos csődje még hangsúlyozottabbá tette a külföld előtt a szilárd és alkotmányos Magyarország fontosságát. Ennek egyik elismerése volt II. VILMOS császár 1897 szeptemberi budapesti látogatása, és a magyar kormány és sajtó gondoskodott is róla, hogy az elismerés látványos legyen. A *Times* vezércikke is így látta az első hivatalos látogatást, amit egy nagyhatalom szuverénje Magyarországon tett. A lap úgy vélte, hogy a lajtántúli viszonyok következtében a Monarchia politikai súlypontja áthelyeződően van Budapestre, Magyarország a jelentős számú nem-magyar nemzetiség ellenére homogén politikai egység, és e nagy tradíciókkal rendelkező királyságban gyakorlatilag vitathatatlan a bámulatot alkotmányos érzékkel rendelkező magyarok vezető szerepe.⁵⁷

Az 1897-ben lejáró gazdasági kiegyezés megújításánál mindkét fél a korábbinál kedvezőbb feltételek elérésére törekedett, saját ellenzékének erősödő nacionalizmusától is sarkallva, s nyelvrendeletével éppen az új kiegyezéshez keresett BADENI támogatást a cseh pártoknál. Próbálkozása azonban a német pártok obstrukciója következtében az osztrák parlament működésképtelenségéhez vezetett, s ezt a helyzetet próbálta a magyar ellenzék kihasználni a gazdasági különállás kimondatására, az önálló vámterület kivívására. Ezt azonban mind a magyar nagybirtok, mind a nagytőke többsége előnytelennek, de legalábbis korainak tekintette, így a parlament három ízben is ideiglenesen meghosszabbította a régi megállapodás érvényét, ezáltal mindig kiváltva a *Times* elismerését: „ismét bebizonyították politikai ösztönüket”, megmutatkozott, hogy „Magyarország lett a Monarchia fő támasza”, „a magyarok ismét bebizonyították, hogy az államvezetés terén magasan ausztriai szomszédaiuk fölött állnak.”⁵⁸ Lényegében véve a pillanatnyi helyzet diktálta LAVINONAK 1897 végén tett sokat mondó kijelentését: míg húsz év alatt Ausztria egyetlen jelentős államférfit sem tudott produkálni, addig „a mérsékelt liberális típusba tartozó, kivételesen tehetséges államférfiak által vezetve... Magyarországot mintaszerű alkotmányos állammá fejlődött.”⁵⁹

56. 1897. aug. 31. 7. l. Hasonló szellemben ír az 1897. okt. 22-i (7. l.) vezércikk is.

57. 1897. szept. 23. 7. l. — A Magyarország iránt jóval kevesebb rokonszenvet érző régi vágású diplomata, Sir Horace RUMBOLD bécsi brit nagykövet emlékirataiban szintén az 1897-es ausztriai belviszonyokban eredezteti Magyarország nagy lehetőségét BISMARCK 1866-os jóslatának beváltására, a Monarchia súlypontjának Budapestre helyezésére. „Amikor 1900 őszén végleg eltávoztam Bécsből, Magyarország törvényes befolyása akkora volt, hogy nem csupán ő volt az erősebb partner az únióban, de amennyire ezt meg lehet ítélni, annak egyetlen horgonya volt.” Sir Horace RUMBOLD: *Final recollections of a diplomatist*. London, 1905. 318—19. l.

58. 1897. okt. 23. 7., dec. 11. 7., 1898. jan. 5. 3. és 7. l.

59. 1897. dec. 2. 5. l.

Ez a meg nem érdemelt bók és 1897. decemberi dátuma jelenti a századvégi Magyarország brit megítélésében a csúcspontot, s egyben lezárja e megítélés 1867 óta nagyjából felhőtlennek nevezhető korszakát. A *Nineteenth Century* még elfogadta REICH Emil újabb bizonygatását: Magyarország „a magyarok megnyerő politikai személyisége következtében ... némi engedménnyel egy teljesen egységes nemzeti állammal nevezhető” az etnikailag és történetileg egyaránt összetétkelt képet mutató Ciszlajtániával szemben. Ha Ausztria 1898. május 1-ig nem ratifikálja az új kiegyezést, Magyarország önállóan dönthet gazdasági kapcsolatairól, így helyzete tovább erősödik. Azt azonban cáfolja REICH, hogy bármelyik fél vagy nép a különválást akarná, ez ellentétes lenne érdekeikkel. Szociáldarwinista ízü konklúziója meglehetősen egyedül áll az angol nézetek között: a mostani feszültségek, viták csak a Monarchia életképességének a jelei, mert „a történelem tanulsága világos: a béke stagnációt jelent, az élet és az erő csak kemény küzdelemmel érhető el.”⁶⁰

A brit liberalizmus klasszikus folyóirata, az *Edinburgh Review* ugyan a magyar múltat nem teljesen megalapozott kritikával illette, de a jelent illetőleg sok tekintetben LAVINHOZ hasonló következtetésekre jutott.⁶¹ A Monarchia belső válságának történelmi előzményeit vizsgálva megállapítja, hogy 1848 liberális és nemzeti mozgalmaival szemben csak MIKLÓS cár mentette meg a Habsburg-birodalmat, de a lap szerint Világos után még megvolt a lehetőség egységes birodalmat teremteni, hiszen „a magyarok lázadása saját mérsékelt és konzervatív pártjaik kívánsága ellenére zajlott le, míg a Szent István koronájának területén élő többi nemzetiség részéről a legvadabb ellenkezést váltotta ki.” Eme elterjedt beállításhoz a cikk hozzáteszi saját elméleti liberalizmusából fakadó sajnálkozását, hogy a levert magyaroknak nem tettek józan engedményeket, ehelyett reakciós rendszert vezettek be, így azután a megváltozott viszonyok a magyarok fölülkerekedését és a nemzetiségektől ellenzett kiegyezést eredményezték. A 67-es berendezkedést ismertette a közös ügyekben Magyarország fölényét állapítja meg (az általa is jelentéktelen szerepűnek tekintett delegációk összetételére hivatkozva). A nemzeti-ségi kérdésben elismeri a horvátoknak tett jelentős engedményeket, de rámutat, hogy „a magyarok agresszív és lelkiismeretlen energiával próbálják saját nemzeti életüket Magyarország többi népére ráerőszakolni, ami erős ellenkezést vált ki”, noha az ellenállás gyöngültni látszik. Mindezek után némileg meglepő az a megjegyzés, hogy rokonszenvezni nemcsak a szabadságért küzdőkkel lehet, hanem „a

60. Emil REICH: *Austria—Hungary and the Ausgleich.* = *The Nineteenth Century.* 1898. márc. 466—80. 1.

61. *The internal crisis in Austria—Hungary.* = *The Edinburgh Review.* 188. évf. 385. sz. 1898. júl. 1—36. l. — A folyóirat — konzervatív társához, a *Quarterly Review*-hoz hasonlóan — csak anonim cikkeket közölt, egy-egy aktuális kérdést a tárgykörben újabban megjelent irodalom alapján vizsgálva. A jelen tanulmány az amerikai L. LOWELL politikai kézikönyve (*Governments and parties in Continental Europe*) mellett két magyar szemszögű munkát (ANDRÁSSY Gy.: *Ungarn's Ausgleich mit Osterreich* és RADÓ—ROTHFELD: *Die ungarische Verfassung*), az osztrák kvóta-bizottság 1896-ban kiadott jelentését, valamint a Monarchia nemzetiségi mozgalmai francia támogatójának könyvét (B. AUERBACH: *Les Races et les Nationalités en Autriche—Hongrie*) vette alapul. Ezeket az egymásnak sok tekintetben ellentmondó forrásokat a cikk kritikai elemzés helyett jórészt csak egymás mellé helyezte. A cikk szerzője a később többszörös konzervatív párti miniszter, L. S. AMERY volt. AMERY: *My political life.* Vol. 1. London, 1952. 84. l.

jogos nemzeti fölényre törekkel is”, s hogy a cikkíró végül mégis a magyar politika mellé áll: „A magyarok liberalizmusa nem egészen olyan, mint amilyennek azt Nyugat-Európával ők láttatni szeretnék, de rendelkeznek a valódi politikai tradíció és a jó politikai érzék fölbeesülhetetlen örökségével, ezért a nacionalista fanatikusokat leszámítva mindenki csak sikerüket kívánja.” A Monarchia két felének belpolitikai viszonyait összehasonlítva az *Edinburgh Review* egyértelműen Magyarország fölényét állapítja meg: Ausztriában semmi sem történt a problémák megoldása érdekében, a liberálisok látványosan csődöt mondtak, a feudalizmus és a klerikalizmus erői egész Európában itt a legerősebbek — viszont Magyarország TISZA Kálmán koncepciózus irányítása mellett egységes, modern országgá fejlődött. Fontosnak tartja ugyan a városok parlamenti képviselőinek a kiterjesztését, s megállapítja, hogy az agrárszocializmust csak terrorral tudják elfojtani, de elfogadja az erős kisnemesi-dzsentri befolyást, nem utolsó sorban a protestáns elem jelentős súlya miatt. Tárgyilagosan számol be az osztrák belpolitika vitás kérdéseiről és a két ország közti gazdasági kiegyezés körüli vitákról. A kvóta kérdésében alapos, a statisztikai adatokat összevető és értékelő elemzés alapján megállapítja, hogy „az osztrák követelés korántsem annyira magától értetődő, ahogyan azt ők maguk állítják.” A gazdasági különválás viszont mindkét fél számára káros lenne, de Ausztriát sújtaná jobban.⁶² Végül a folyóirat mérlegeli a Monarchia kilátásait. „Az általános bizonytalanság közepette Magyarország képezi a legstabilabb elemet. Valószínűnek látszik, hogy a magyar nemzeti állam valamilyen formában továbbra is fennmarad.” Magyarországon még hallani fogunk a nemzetiségi kérdéstről, de „valószínűbb, hogy a jelenlegi magyarországi kormányt nem a nemzetiségi, hanem a társadalmi kérdések fogják veszélyeztetni, amennyiben nem szánja rá magát, hogy ezekkel az eddigénél komolyabban és figyelmesebben foglalkozék”.⁶³ Ausztriával kapcsolatban Magyarországon két irányzat küzd egymással: BETHLEN GÁBOR, RÁKÓCZI és KOSSUTH Lajos tradíciója, amelynek a követői a két ország viszonyát a perszonális unióra kívánják redukálni, s a kormánypárt fölfogása, amit oly kitűnően fejt ki az ifjabb ANDRÁSSY Gyula könyve. E szerint a kisniny Magyarország számára a modern politikai és gazdasági viszonyok között csak az Ausztriával tartott kapcsolat biztosíthatja a tényleges függetlenséget, míg a formális függetlenség a szomszédok kénye-kedvének lenne kiszolgáltatva, hasonlóan a kis balkáni államok helyzetéhez. A lap ehhez hozzáfűzi, hogy Ausztria belső nehézségei lehetővé teszik Magyarország számára a Monarchián belüli politikai és gazdasági hegemonia megszerzését, MÁTYÁS király ambíciójának a megvalósítását. Ebben természetesen szembe fogja magát találni az autszriai németek valamennyi irányzatával, a klerikálisokkal liberalizmusa miatt, a szociáldemokratákkal kapitalizmusa és szocialistaellenessége miatt, míg az antiszemitékkel a zsidóknak biztosított kedvező pozíciók miatt. Ezért a magyaroknak nem érdeke többé a lajtántúli német hegemonia támogatása, ellenkezőleg *Ausztria föderalizálásával erősödne meg igazán Magyarország relatív súlya.*

1898 áprilisban létrejött Ausztria és Magyarország kormánya között a magyar részre nem is kedvezőtlen új gazdasági megállapodás, de az osztrák parlament működésképtelensége folytán nem volt remény ennek alkotmányos úton történő elfogadtatására, a 14. paragrafusnak ilyen célra való alkalmazását viszont a kiegye-

62. Uo. 29—30. l.

63. Uo. 31. l.

zési törvény nem tette lehetővé.⁶⁴ A magyarországi ellenzék most már BÀNFFY megbuktatásának igényével indított új rohamot a gazdasági különválás kínálkozó alkalmának megragadása érdekében. Ezúttal elmaradtak LAVINO dicsérő megjegyzései. Gazdasági szempontból is hátrányosnak tekintette a közös vámterület föladását, de még jobban aggasztották egy ilyen lépés politikai következményei. „Hihetetlennek tűnik, hogy a faji vagy politikai ellentétek a két ország népeit annyira vakká tudják tenni igaz érdekeik iránt, hogy hajlandóak kockáztatni azt az egyesülést, amely egyedüli védelmezőjük a nyilvánvaló veszélyekkel szemben.” Úgy látszik, hogy a nemzeti ellenszenv erősebb minden józan megfontolásnál.⁶⁵ LAVINO nem csupán a két ország közötti vámhatártól tartott (mint ami valószínűleg hamarosan vámháborút eredményezne közöttük), de még az önálló vámterület elvének kinyilvánításától is, mert az csak a perszonálunió híveinek kedvezne, előkészítené azt a különválást, amelyre egyik fél sincs fölkészülve, és amelyet mindkét kormány károsnak tart.⁶⁶ Az 1898. augusztusi tárgyalások során a két kormány megállapodott a provizórium 1903-ig történő meghosszabbításában, sőt a (tévesen) ischli klauzulának nevezett záradék szerint ellenkező érvényű megállapodás híján 1903 után is fönmarad a gazdasági közösség. LAVINO a megállapodást lényegében magyar győzelemnek tekintette, de tisztában volt azzal, hogy a magyar ellenzék ellenezni fogja, heves obstrukció várható, ami a költségvetés elfogadását is lehetetlenné teheti.⁶⁷ Mégis örült, hiszen „szinte bármilyen meg egyezés jobb, mint a jelenlegi bizonytalanság folytatódása.”⁶⁸

A nemzetiségi kérdés

Mint már az eddigiekből is látható volt, Magyarország soknemzetiségű voltával az angol sajtó tisztában volt, ami persze nem meglepő, hiszen a magyar kormányzat sem titkolta ezt, sőt egyrészt mint néprajzi érdekességet, másrészt mint a türelmes nemzetiségi politika bizonyítékát hangsúlyozta is.⁶⁹ A *Times*-nak a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontját egyrészt liberális színezetű, toleráns beállítottsága, másrészt külpolitikai fölfogása határozta meg. Ennek megfelelően híve volt a különféle nemzetiségek törvény előtti egyenlőségének, elítélte ennek bármilyen megsértését, a közszolgálatban és a nyelvgyakorlat terén pedig engedményeket várt a magyar kormánytól,⁷⁰ de szembehelyezkedett mindenféle szeparatista törekvéssel, akár a magyar függetlenségeiről, akár a magyarországi román vagy délszláv mozgalomról volt szó.⁷¹ LAVINO elsősorban a román mozgalom iránt mutatott érdeklődést, amit indokolt e nemzetiség számbeli ereje, mozgalmuk fejlettsége, különösen pedig a kérdés külpolitikai összefüggései. A magyaror-

64. LAVINO szerint a magyarok történelmi alkotmányuk következtében ragaszkodnak az alkotmányos úthoz. 1898. aug. 17. 3. l.

65. 1898. máj. 31. 7. l.

66. 1898. aug. 9. 3. l.

67. 1898. aug. 25. 3. l.

68. 1898. aug. 27. 3. l.

69. Példa erre a millenium kapcsán angolul is kiadott tanulmánykötet, Joseph de JÉKELFALUSSY (ed.): *The millenium of Hungary and its people*. Bp. 1897., továbbá *Hungary, Budapest*. Bp. 1896. (Singer—Wolfner's Handbook for travellers.)

70. 1894. febr. 22. 5. és szept. 9. 5. l.

71. A magyar és nem-magyar szeparatista tendenciák kölcsönösen erősítik egymást, írta LAVINO, 1895. ápr. 20. 7. l.

szági románok kérdése ugyanis erősen befolyásolta a Román Királysághoz fűződő államközi viszonyt, márpedig az Oroszország, a Monarchia és a Balkán között kulespozícióban fekvő ország 1883 óta a Hármasszövetség bizonytalan értékű szövetségese volt.⁷² A délszláv kérdés ekkoriban még nem látszott akutnak, KÁLLAY Béni boszniai adminisztrációja Nyugat-Európában széles körű elismerésben részesült,⁷³ LAVINO meg volt elégedve KHUEN-HÉDERVÁRY horvátországi „engesztelő” politikájával,⁷⁴ a szláv mozgalmakat pedig „iskolásfiús forradalmárkodó”-nak nevezte.⁷⁵ Tudatában volt a magyar részről minduntalan tapasztalható hangoskodó nemzeti büszkeségnek, „de igazságtalan lenne ezt sovinizmusnak tekinteni, mert ha minden körülményt figyelembe veszünk, nincs ebben semmi, ami ne lenne jogos és dicséretes” — írja JÓKAI jubileuma kapcsán.⁷⁶ BLOWITZ, a híres párizsi Times-tudósító szintén nem talált semmi kivetni valót a magyar nyelv széles körű erőltetésében.⁷⁷ LAVINO még a túlzó magyar sovinizmusnak a millenium után joggal várható jelentkezését sem tapasztalta.⁷⁸ Természetesen hírt adott az 1894. májusi Memorandum-pörről, de nem rokonszenvezett az egyházpolitikai törvényhozás elleni nemzetiségi tiltakozással, és a pópák lázító, valószínűleg külföldről is befolyásolt tevékenységéről beszélt.⁷⁹ A pörök nyomán erősödő romániai irredenta mozgalom ellenszerét KÁLNOKYVAL egyetértésben a jó államközi viszonyban látta.⁸⁰ Részletesen ismertette URECHIA szenátornak, a romániai *Liga Culturala* elnökének TÜRRE tábornokhoz intézett levelét, amelyben a szenátor az Erdély bekebelezésére törekvő dákoromanizmust egyedül a magyar sovinizmus számlájára írta, s kérte, „ne tekintsek a magyar államot kizárólag magyarokból állónak.”⁸¹ Több ízben is jogos román sérelmekről beszélt,⁸² s éppen a BÁNFFY-kormánytól várta, hogy igyekezni fog kiküszöbölni, „mindent, ami alapot szolgáltatna a császár-király román alattvalóinak jogos vádaskodására.”⁸³

A magyarországi szerbek, románok és szlovákok 1895. augusztus 10-én Budapesten tartott kongresszusáról LAVINO részletes tudósításokat küldött, beleértve annak sajtóviSSHangját is. Tartózkodott minden nyílt kommentártól, állásfoglalástól, mégis látható, hogy nem rokonszenvezett sem a kongresszus tényével,

72. A titkos szerződés részleteit még az egymást követő román kormányok sem ismerték, noha létezéséről tudott a korabeli európai diplomácia. F. R. BRIDGE: *From Sadowa to Sarajevo. The foreign policy of Austria—Hungary, 1866—1914.* 183—5. és 207. l.

73. 1894. szept. 20. 3. l.; Sir Montstuart E. Grant DUFF: *Notes from a diary, 1896 to 1901.* I. köt. 234. l. (1897. jún. 15-i bejegyzés); BLOWITZ: *A trip to Bosnia—Herzegovina = The Nineteenth Century,* 212 köt. 1894. okt. 621—644. l.; Sir Horace RUMBOLD: Id. mű, 345—46. l.

74. 1894. jún. 2. 9. l.

75. 1894. szept. 15. 5. l.

76. 1894. jan. 9. 3. l.

77. BLOWITZ: Id. cikk, 627. l.

78. 1896. okt. 30. 5. l.

79. 1894. máj. 8. és különösen máj. 26.

80. 1894. szept. 19., 20., 21., 22. és a „pánromán agitáció”-val szemben állást foglaló vezércikk, 1894. szept. 19. 7. l.

81. 1894. dec. 13. 5. l.

82. Pl. 1894. dec. 18. 5. l. Ugyanitt hangsúlyozta, hogy az engedmények nehézségeit emlegető magyar álláspontban is van igazság. 1895. jan. 8-án (5. l.) a *Times* szófiai tudósítója írt az új magyar anyakönyvezési törvényeknek a románokat sértő kihatásairól.

83. 1895. máj. 25. 9. l.

sem céljaival. Így megbízható budapesti forrásra hivatkozva előzetesen ismertette a kongresszus elé terjesztendő határozatot, amely valóban képtelennek tűnhetett a lap olvasói számára: a nemzetiségek csak akkor hagynak föl passzivitásukkal, ha az országgyűlést átalakítják föderális parlamentté, amelybe az egyes nemzetiségek számarányuknak megfelelően küldenének képviselőket.⁸⁴ A kongresszus lefolyásáról küldött beszámolójában megállapította, hogy a vártnál kisebb létszámban érkeztek küldöttek, s elmondta, hogy a szervezők irányvonalát nem támogató nemzetiségieket (így a szerb Független Radikális Párt képviselőit) nem engedték be a tanácskozásra, akik erre kétségbe vonták, hogy a kongresszus határozatokat hozhatna bármely nemzetiség nevében.⁸⁵ Ugyanakkor prominens helyet biztosított annak a fölszólalásnak, amely tagadta, hogy a nemzetiségek kifelé gravitálnának vagy hogy hazaáruló terveik lennének.⁸⁶ A *Pesti Napló* nyomán idézte KÁROLY román király állítólagos szavait, amelyek helytelenítették a kongresszust, mint ami csak növeli a feszültséget a románok és a magyarok, e két természetes szövetséges között. Az uralkodó szerint külön nemzetiségi jogok helyett az erdélyi magyaroknak és románoknak együtt kellene bizonyos provinciális külön jogokért küzdeniük.⁸⁷ Ugyancsak a nemzetiségi kongresszuson kifejtett álláspontokkal szembeni közvetett állásfoglalásnak tekinthető, hogy LAVINO az 1895. augusztusi brüsszeli Interparlamentális Konferencia kapcsán nem URECHIA vádjait, hanem APPONYI cáfolatát ismertette,⁸⁸ majd megjegyzés nélkül közölte BÁNYFYNak a kongresszust bagatellizáló sajtónyilatkozatát.⁸⁹

Ha egyértelműen támogatta is LAVINO a magyarországi magyar hegemoniát, ezt csak liberális eszközökkel kívánta érvényesíttetni, ezért örömmel fogadta a Memorandum-pör elíteltjeinek a magyar kormány javaslatára adott királyi amnesztiát, „e bölcs és józan döntést”, ami megakadályozza, hogy „a mártíromság dicsfénye övezzen pár nem túlságosan jelentős politikai agitátort.”⁹⁰ A lépés egyik kedvező hatásaként a Monarchia és román szövetségese közti viszony megjavulását várta, de két év múlva, amikor a román király Budapesten látogatta meg FERENC JÓZSEFet, az út kedvezőtlen romániai fogadtatásából látnia kellett, hogy sem a szövetséggel, sem a magyarországi nemzetiségi politikával kapcsolatban — a magyar sajtó várakozásával ellentétben — nem csökkent a román ellenérzés.⁹¹ LAVINO a feszültségekért mindkét felet hibáztatta, s bár az aktivizálódó horvát, román, szerb és szlovák mozgalmat részben a nép elmaradottságának, részben pedig a külföldi agitátorok hatásának tudta be,⁹² a nemzetiségi lapok elleni sajtópereket habozás nélkül elítélte.⁹³

84. 1895. aug. 10. 5. l. — A kongresszusról írott tanulmány nem tud erről a határozat-tervezetről. Keith HITCHINS: *The Rumanians of Transylvania and the Congress of Nationalities*. = *The Slavonic and East European Review*. 48. évf. 112. sz. 1970. jún., 388—402. l.

85. 1895. aug. 12. 5—6. és aug. 15. 3. l.

86. Uo.

87. 1895. aug. 13. 3. l.

88. 1895. aug. 17. 5. l.

89. 1895. aug. 19. 3. l.

90. 1895. szept. 11. 3. l.

91. 1897. szept. 28. 3., szept. 29. 3., okt. 1. 3. l.

92. 1897. szept. 25. 5., dec. 8. 7., dec. 10. és 13. 5. l.

93. 1897. okt. 20. 5. l.

Az agrárszocialista mozgalmak

A nagy munkásmozgalmi hagyományokkal rendelkező Angliát nem érthette váratlanul a munkásosztály jelentkezése az ausztria—magyarországi politikában, mégis jóval kevesebbet foglalkozott vele a *Times*, mint a többi belpolitikai problémával. Különösen elmondható ez a magyarországi szociáldemokrata mozgalomról, amit persze részben az ausztriai mozgalomhoz képesti gyengeségével magyarázhatunk, de a bécsi tudósító polgári liberalizmusa számára eleve idegen volt az osztályharcos munkásmozgalom. Viszont a magyarországi mezőgazdasági munkásság panaszairól, az aratósztrájkokról, az „agrárszocializmus”-ról megértéssel írt, sőt ennek kapcsán nyomatékosan figyelmeztette a máskor annyira dicsért magyar kormányt mulasztásaira. Ez az élénkebb érdeklődés talán azzal is magyarázható, hogy a nevében szocialista, de valójában erősen kispolgári demokratikus mozgalom a tudósító polgári világnézetéhez sokkal közelebb állt, érthetőbb volt számára. Az 1894-es hódmezővásárhelyi megmozdulásról, majd az ítéletről még kommentár nélkül adott hírt,⁹⁴ de az 1897-ben kirobbant aratósztrájkok kapcsán bírálta a kormányt, amiért beavatkozott a munkáltatók és munkavállalók vitájába az előbbieik érdekében. Ezzel éppen tápot ad a szocialista agitáció vidéki terjedéséhez, amire Európában Magyarországon kívül csak Galiciában van példa. LAVINO szerint egy liberális kormánynak már régen foglalkoznia kellett volna az elégedetlenség okaival, „nem korlátozva magukat csupán annak elnyomására”, különösen mivel a klerikálisok maguknak akarják megnyerni a parasztságot.⁹⁵ Pár nappal később LAVINO pontokba szedve foglalta össze a sztrájkok és erőszakos letörésük végső soron eredménytelen kísérletének a tanulságait. „1. A józan és pártatlan közvetítés mind rövid, mind hosszú távon eredményesebbnek bizonyulhat, mind a rendőri erők nagyarányú fölvonultatása... 2. Az alkotmányos és liberális érzületükre büszke magyarok számára érdemes lehet más alkotmányos államok példáját tanulmányozni. E tekintetben még Ausztriától is tanulhatnak valamit.” 3. Magyarországon az ipar és a kereskedelem terén az állami beavatkozás valóban eredményes volt, de bizonyos határon túl ez a beavatkozás több kárral jár, mint haszonnal. 4. A kormány eljárása politikai szempontból káros volt: a választókerületekben komoly mértékben csökkentette a szabadelvűek presztízsét és kedvező lehetőségeket kínált klerikális, reakciós és szociáldemokrata ellenfeleiknek a liberális tömegbázis, „a magyar parasztság föltétlen lojalitása” aláaknázására. (Nem tudta volna a tudósító, hogy a magyar parasztság függetlenségi érzelmű és általában a közjogi ellenzékre adta szavazatát?) Végül LAVINO az osztrák liberálisok sorsát hozta föl intő például: „manapság a liberális és progresszív rendszer áldásait valló, elvont lelkesedéssel teli ékesszóló parlamenti beszédek nem jelentenek elegendő tőkét egy komoly politikai párt számára.” A reakcióval küzdő pártnak „érintkezésben kell maradnia a tömegekkel, időről-időre új erőt merítve támogatásukból”.⁹⁶ LAVINO véleményében a józan ész szempontjai találkoznak a liberalizmus dogmáival, de mindez elősegítette, hogy meglássa a magyar liberalizmus veszedelmes elsekélyesedését és osztálytartalmát.

A magyar kormány azonban nem sokat törődött az angol intelmekkel és az agrármegmozdulásokkal szemben továbbra is az erőszakos elfojtásban kereste a

94. 1894. máj. 1. és máj. 4. 5. l., ill. 1895. márc. 18. 5. l.

95. 1897. jún. 26. 7. l.

96. 1897. júl. 1. 5. l.

gyógyszert. Az 1898-as hírhedt „rabszolgatörvény”-t LAVINO is „igazolhatatlan, szigorú és kemény” intézkedésnek nevezte éppen egy olyan tudósításában, amely egyébként bel- és külföldi ellenfeleivel szemben támogatta a kormányt. Liberalizmusa különösen azt ítélte el, hogy a törvény gátolja a munkásoknak saját helyzetük javítására irányuló öntevékenységet.⁹⁷ A vidéki adómehtagadások és a budapesti földmunkáskongresszus kapcsán tipikus csodálkozással jegyezte meg: „Amennyiben a nép viszonyai valóban olyan rosszak, ahogy azt a Budapesten most befejeződött kongresszus során állították, úgy könnyű megérteni annak az osztálynak az elkeseredését, amely más országokban nem hallgatja meg a szocialista agitátorokat.” Arról is meglepetéssel értesült, hogy a kongresszuson az egymást állítólag gyűlölő nemzetiségek képviselői teljes egyetértésben ültek egymás mellett.⁹⁸

Az 1898-ban Szabolcsban és a környező megyékben véres összeütközésekhez vezető megmozdulások újabb, a korábbinál jóval élesebb kommentárokat váltottak ki a *Times*-nál. A szinte már parasztfölkelés jellegét öltő mozgalomban a lap az új törvény eredménytelenségének a bizonyítékát látja, ezért felszólítja a kormányt, vegyen magának erkölcsi bátorságot méltányos pártatlansággal rendezni az agrárproblémát. Fatális lenne, ha abból indulna ki, hogy támogatóinak többsége földbirtokos. Végül idézi az osztrák lapok kritikáját a magyar „szabadság”-ról.⁹⁹ Pár nappal később ismét az osztrák liberálisok sorsa volt a példa: az utóbbi időben a magyar liberálisok „túl nagy gondot fordítanak osztályérdekeik védelmére, miközben elhanyagolják a képviselettel nem rendelkező tömegeknek és magának az államnak az érdekeit”.¹⁰⁰ A kritika élét növelte, hogy vezércikk is foglalkozott „a magyarországi rendzavarások”-kal. A mezőgazdasági munkások helyzetét megszabó törvény több rendelkezését egyenesen hihetetlennek nevezi, különösen egy magát liberálisnak nevező kormány részéről, „amely ellenfeleivel összehasonlítva sok tekintetben meg is érdemi ezt az elnevezést”. A cikk felszólítja a kormányt, hogy tegyen jelentős engedményeket a mezőgazdasági munkások és a kisbirtokosok részére, ez a nagybirtoknak is érdeke, „melynek léte egyik közvetlen oka az olyan ijesztő méreteket öltő agitációnak”.¹⁰¹ A földművelésügyi miniszter, DARÁNYI Ignác, ígért ugyan bizonyos intézkedéseket az érintettek javára, amit a *Times* azonnal nyugtázott, de óvott a kérdés tüneti kezelésétől: „Nagy különbség van a mostani, a szuronyok által biztosított nyugalom, és a földbirtokosok és munkásaik között az ellentéteket ténylegesen megoldó rendezés között. E tekintetben a kormány erőfeszítései sok kívánnivalót hagynak hátra”.¹⁰²

Az 1898 tavaszán Temesvár környékén újból jelentkező nyugtalanság és az összetűzések igazolták a *Times* aggodalmait. Mégis azt remélte a lap, hogy a magyar kormány képes lesz a kérdés őszintébben liberális és az osztálytörvénykező vadját kevésbé kiváltó megközelítésre, annak ellenére, hogy „a magyar földbirtokosok olyan nagy számban vannak képviselve a budapesti képviselőházban... Ezt a várakozást igazolja, hogy az egész munkáskérdésben a parlamenti többség néhány igen befolyásos tagja fölvilágosodott nézeteket vall. Közülük elsősorban

97. 1897. dec. 16. 5. l.

98. 1897. dec. 29. 3. l.

99. 1898. febr. 16. 7. l.

100. 1898. febr. 22. 5. l.

101. 1898. febr. 17. 9. l.

102. 1898. febr. 28. 15. l.

gróf TISZA Istvánt lehet említeni, a veterán államférfi és miniszterelnök fiát, aki az alsóbb osztályok liberális kezelésének tehetséges és meggyőző erejű képviselője”.¹⁰³

A magyarországi politikai rendszer kezdődő bírálata

Noha a *Times* magyarbarátnak nevezhető irányvonala körülbelül 1906-ig fennmaradt, az első külpolitikai szerkesztő, WALLACE fokozatosan Oroszország és Franciaország felé hajló külpolitikai fölfogása (amit az 1899. január 1-én őt fölváltó utód, V. CHIROL kezdetben nem osztott),¹⁰⁴ a korábbinál kedvezőbb közeget biztosított az ausztria — magyarországi szláv mozgalmak megítélésének, amire egyébként a tények is rászorították a lapot. 1897 végén az egyik vezércikk kimondta, hogy a dualizmus alternatívája a föderalizmus, ahol a kisebbséget alkotó németek és magyarok befolyása nem fogja meghaladni az összlakosságon belüli számarányukat.¹⁰⁵ E megállapítás persze nem jelentette azt, hogy a *Times* a föderalizmus hívévé szegődött volna. Nem is gondolta, hogy egy ilyen átalakulás békés úton végbemehetne.¹⁰⁶ Fél évvel később egy másik vezércikk — nyilván nem függetlenül a magyarországi belpolitikai stabilitás fölborulásától — már az Ausztriával szemben Magyarország javára mutakozó különbség illúzióját is szétosztatta. „Magyarország [Ausztriával] összehasonlítva az egyneműség látszatát kelti. Valójában azonban Magyarországon a baj fejlődésének csupán alacsonyabb fokán áll. Itt hét és fél millió magyar áll szemben a náluk közel kétfélmillióval többet kitevő népeiséggel. Ezek a románok, németek, horvátok és szlovákok pedig nem valószínű, hogy örökre megelégednek a jelenlegi uralkodó népfaj nem túlságosan szelíden érvényesülő fölényével.”¹⁰⁷ Az utóbbi megjegyzés már a dualista korszak nemzetiségi politikájának talán legostobább intézkedésére utalt, a nemzetiségi területek helyneveinek 1898 elején történt megmagyarosítására. „Ez egyike azoknak az apró bosszantásoknak, amelyek hevesebb undort és ellenérzést kavarnak föl, mint számos jóval súlyosabb csapás.”¹⁰⁸ LAVINO annál is érthetlenebbnek találta az intézkedést, mivel erre pont akkor került sor, amikor a kormány az agrárszocialista mozgalmak során elidegenítette magától az alföldi magyar parasztságot, a parlamentben egyszerre támad a függetlenségi és a klerikális ellenzék, s a belső nehézségek láttán föléledtek a nemzetiségi mozgalmak.¹⁰⁹

A magyar kormány ballépéseit kritizálva a *Times* egyre újabb hibákat fedezett föl a magyarországi politikai rendszerben. A BÁNFFY bukásával végződő (alább tárgyalandó) kormányválság után a vezércikk a nemzetiségi kérdés kezelése kapcsán az egész választójogi rendszert bírálta: a parlament csak a magyarokat képviseli és a magas választási cenzussal kirekeszti a nemzetiségeket (itt figyelmen kívül hagyta a hasonló módon kirekesztett magyar paraszt- és munkástömegeket), miközben a klerikálisok mind nekik, mind a depresszió sújtotta parasztságnak szépeket ígérnek. A magyar liberálisok csak úgy őrizhetik meg befo-

103. 1898. ápr. 2. 7. l.

104. *Times History III*, 416. és 502—03. l.

105. 1897. nov. 26. 9. l.

106. 1897. nov. 29. 11. l.

107. 1898. máj. 31. 7. l.

108. 1898. febr. 17. 9. l.

109. 1898. jan. 17. 6. l.

lyásukat, ha az előbb-utóbb mindenképp kiterjesztésre kerülő választójog teremtette választókat meg tudják nyerni maguknak.¹¹⁰ LAVINO személy szerint sem volt kevésbé kritikus: „Vitán fölül áll, hogy a magyarok időnként durva, sőt kegyetlen eszközöket alkalmaznak a magyarországi idegen nemzetiségek magyarosítására.”¹¹¹ Mégis kapva-kapott minden jelen, amiből egy józanabb nemzetiségi politika beköszöntését olvasta ki, így üdvözölte TISZA Istvánnak 1899 augusztus elején Aradon a román—magyar közeledés érdekében mondott beszédét: „Az uralkodó magyar népfaj politikai ösztönének újabb bizonyítéka. A magyarok sovínizmusa — ha egyáltalán sovínizmusnak lehet ezt nevezni — a szomszédos idegen elemeket inkább beolvasztani akarja, mintsem kirekeszteni.”¹¹² LAVINO ezzel nem a föderalizmus, hanem a lassú asszimilálás magyar programját fogadta el, noha tisztában volt azzal, hogy a magyarosodás inkább a statisztikában mutatkozik meg, mint a valóságban. „Jórészt csak a városokra korlátozódik, és minthogy nagyrészt a szisztematikus hivatalos nyomás eredménye, sok esetben csak névleges.”¹¹³

A magyar parlamenti ellenzék számára „az ischli klauzula” csak kedvező ürügyet teremtett arra, amit az 1896-os választások után már elhatároztak, BÁNFFY minden áron történő megbuktatására. Az ehhez választott eszköz, az obstrukció, olyan fegyver volt, ami csak szigorú elítélést válthatott ki a *Times* részéről,¹¹⁴ az ellenrendszabályok sürgetését eredményezte. „A kormány most fizeti a büntetést, amiért nem fogadta az ellenzék obstrukciós taktikáját már kezdetől fogva erőteljes rendszabályokkal, amelyek révén azt már csírájában el lehetett volna fojtani. A klotürt már régen javasolni kellett volna, és amint nyilvánvalóvá vált, hogy az ellenzék rendszeres fegyverévé válik az obstrukció, be kellett volna azt vezetni.”¹¹⁵ De az uralkodó osztály belső harcából LAVINO csak a fölszínt vette észre: a liberalizmus elleni klerikális intrikák újjáéledéséről,¹¹⁶ a parlamenti többség és kisebbség személyes ellenszenvektől bonyolított megmérkőzéséről beszélt,¹¹⁷ illetve azzal, magyarázta az ellenzék makacsságát, hogy „az erős és

110. 1899. febr. 21. 10. l.

111. 1899. ápr. 3. 4. l.

112. 1899. aug. 3. 5. l.

113. 1900. nov. 12. 6. l. — Ugyanitt jellemző történettel illusztrálja, mennyire nem a magyar nyelv tudása határozza meg a nemzeti érzületet. Egy ismerős szerint Magyarország egyik szlováklakta peremén régebben nemzetiségük fölől kérdezve az emberek szlováklakul azt válaszolták, hogy ők magyarok, most viszont magyarul válaszolják, hogy szlávok.

114. Eltekintve attól, hogy Angliában az obstrukció a *Times* által annyira ellenzett ír Home Rule mozgalomhoz kapcsolódott, tehát már eleve rossz emlékeket idézett, az ausztriai obstrukció és a FALKENHAYN-féle házzszabálmódosítási kísérlet kapcsán a lap már több ízben is erőteljesen állást foglalt a parlamenti eljárás ilyen elfajzásával szemben. 1897. nov. 2. 7. l., nov. 26. 9., 1898. ápr. 27. 11. l. Ez utóbbi kifejtette, mennyire lejáratják egy ország tekintélyét a parlamenti botrányok. „Ahol a parlamenti intézmények valóban élnek, ott a többségnek érvényesülnie kell, s ennek biztosítására a legjobb eszköz, ha a Házelnököt rendkívüli hatalommal ruházzák föl a szándékos és nem szűnő obstrukció letöréséhez.” — Az *Edinburg Review* már idézett tanulmánya szintén élesen elítélte az ausztriai német kisebbség obstrukcióját: „Magatartásuk... egyszer s mindenkorra elvette a németektől a jogcímet, hogy Ausztriában a parlamentáris és alkotmányos élet bajnokainak tekintsek magukat.” *Edinburg Review*. 1898. júl., 23—25. l.

115. 1898. dec. 8. 5—6. és dec. 12. 7. l.

116. 1898. nov. 21. 7., nov. 23. 5. és nov. 25. 3. l.

117. 1898. dec. 19. 5. l.

jó képességű minisztérium korlátozni tudja az ellenzék ultra-soviniszta szárnyát.¹¹⁸ Az obstrukció tehát a korábban már komoly mértékben bírált kormány mellé állította a *Times*-ot. BÁNFFYt és pártját meglehetősen túlértékelve bíztak abban, hogy vereséget fog szenvedni az ellenzék, mivel — 1894-gyel ellentétben most a miniszterelnök mellett áll a király.¹¹⁹ A londoni szerkesztőség tudósítóját követve Ausztria nehézségeit a nemzeti ellentétekkel szemben tehetetlen alkotmányos rendszerben látta, míg Magyarországon, ahol erősebbek a parlamenti tradíciók, az alkotmányosságot a klerikálisok és a szeparatisták szövetkezése fenyegeti. A vezércikk a helyzetet az ír képviselők westminsteri magatartásához hasonlította, de éppen e példa alapján bízott a magyar kormány sikerében: PARNELL és társai csak addig tudták megbénítani a brit parlamentet, amíg az gyöngegséget mutatott erő helyett.¹²⁰ Pár nappal később egy másik vezércikk reményét fejezte ki, hogy Magyarország magyar és szláv lakossága „nem lesz hajlandó minden intézményét az olvasztókemencébe hajítani, amiért a klerikális intrikusok és a nacionalista fanatikuskok elszánták magukat, hogy a parlamenti kormányzást csak saját szájuk íze szerint teszik lehetővé.” Ennek megfelelően BÁNFFYt és TISZA Kálmánt református vallásuk miatt is támadják, másrészt készek lemondani a királyt, hogy a klerikalizmus iránt fogékonyabb utóda vegye át a helyét. Akik pedig az alkotmány tisztaságát féltik, mint SZILÁGYI, azoknak azt tanácsolja az angol lap, hogy tanuljanak az angol példából, ahol a SPEAKER pár éve szintén csak szabálytalan eljárás segítségével tudta letörni az ír obstrukciót.¹²¹ A magyar kormánynak kapóra jöttek e kedvező megjegyzések, a félhivatalos *Nemzet* több ízben részletesen ismertette a *Times* állásfoglalását.¹²² A magyar sajtó gyakorlatát követve azonban csak a kedvező véleményekre tért ki, míg a fenti cikkekkel egyidőben megjelent kellemetlen bírálatról hallgatott. LAVINO ugyanis a baptista és nazarénus szekta délvidéki terjedésével kapcsolatban megjegyezte, hogy „Magyarországon a társadalmi reformok terén igen sok a tennivaló”, amit a politikai újjászületésen dolgozó reformerek eddig elhanyagoltak. A jórészt egyetlen osztályból származó képviselők ugyan a szűkebb politikai szférában igazolták rátermettségüket, „de a vidéki magyar úrnak még be kell bizonyítani, hogy képes megfelelni a társadalmi reformok terén a mai élet új fejleményei által a képviseleti intézményekkel szemben támasztott követelményeknek.” Az agrárválság és a terjedő iparosodás következményei súlyosan érintik a tömegeket, amire a városi és az agrárszocializmus terjedése is figyelmeztet. A tudósító a törvényhozók új nemzedékénél, így TISZA Istvánnál látja is a kérdés fölismerésének a jeleit.¹²³

A magyar parlamenti válság némi komikus fölhangot kapott, amikor egy parlamentben elhangzó sértés, majd a lovagias elégtétel megtagadása következtében egyszerre kilenc párbajkihívásra került sor a sértők, sértettek és segédek között. Az egyéb hírek szűkében levő *Times* két vezércikket is szentelt az ügy és a párbaj mint intézmény abszurditásának,¹²⁴ sőt az év eseményeit összegezõ cikkbe is bekerült az affér: „Magyarország csalódást okozott barátainak a politikai

118. 1898. dec. 23. 3. l.

119. 1898. dec. 19. 5. és dec. 22. 3. l.

120. 1898. dec. 15. 9. l.

121. 1898. dec. 26. 7. l.

122. *Nemzet*, 1898. dec. 11. 15., 16., 18. és 23.

123. 1898. dec. 17. 7. l.

124. 1898. dec. 27. 7. és dec. 29. 7. l.

szenvédély olyan kitörésével, amit nem mérsékelte a józan ész, amit eddig joggal vártunk el a magyar jellemtől. Nem is várható javulás mindaddig, amíg a miniszterelnök kötelességének érzi, hogy párbajt vívjon minden rosszul nevelt politikai ellenfelével, aki csúnya szavakkal illeti.”¹²⁵

A BÁNYFY-kormány végnapjait a *Times* aggódó érdeklődéssel követte. 1899. január elején LAVINO utolsó aduként a nemzetiségekre hivatkozott és az ellenzék hazafiasságára apellált. Az elmúlt ötven év tanulsága, hogy „Magyarország és még inkább az uralkodó magyarság az alkotmánnyal áll vagy bukik.” A klerikálisok számára nem fontosak a népképviselői kormányzás és az alkotmányos garanciák, mert az apostoli király abszolút uralmától nincs félnivalójuk, de a hazafiak hogyan veszélyeztethetik alkotmányukat, amely „az egyetlen megbízható bástya az önkényuralommal és a magyar nemzeti államnak a dualista monarchia szlávjai általi végzetes előzönlésével szemben?” A Monarchia két felét elválasztó sorompó még újkeletű és könnyen összeroppanhat, ha belülről feszítik, akkor pedig igen hátrányos helyzetbe kerülnek a magyarok, „akik saját országukban is kisebbséget alkotnak, a Habsburg-birodalmon belül pedig — ahol kevés barátjuk van és sok elszánt ellenségük — igen csekély erőt képviselnek.”¹²⁶ LAVINO érvelése azt mutatja, hogy a tudósító is a nemzetiségi eszme hatása alá került, ebben az eszmekörben kezdte látni a válságokat, márpedig ezen az alapon mind nehezebb volt igazolni azt, aminek a bécsi levelező továbbra is híve volt, a magyar hegemoniát és az ezen keresztül szerinte az egész Monarchiában érvényesülő magyar túlsúlyt. Hét évvel később utóda, Wickham STEED, ugyanezt az utat járta be, de — sok egyéb tényező hatására is — eljutott a logikus végpontig, a magyar szupremáciával való szembefordulásig.

LAVINO ugyan nem vonta le ezt a végkövetkeztetést, de a magyarok iránt már a helynévnyagyorosítás, majd az agrárszocializmus kezelése nyomán megrendült illúzióit a belpolitikai válság alaposan kikezdte, így revideálnia kellett alig egy éve tett elismerő kijelentését: „Magyarország többé nem tekinthető a kontinens mintaszzerű alkotmányos államának.” A magyar parlamenti rendszer csak sokára gyógyulhat ki az obstrukció okozta károkból. Angliában GLADSTONE-t ellenzéke sokkal súlyosabb vádakkal illette, mint a BÁNYFY által fölhozottak, ott mégsem akadályozták meg a parlament működését. A tanulság az, hogy csárjájában el kell fojtani az ausztriai és magyarországi obstrukcióhoz hasonló kísérleteket, módosítani kell az elavult házszabályokat, be kell vezetni a klotürt, mert az obstrukciós módszerek nemcsak gyengítik a parlament tekintélyét, de érveket is szolgáltatnak a parlamenti rendszer ellenfeleinek.¹²⁷

A *Times*-nál az ilyen hosszabb, elvi tanulságokat is feszegető tudósításokat rendszerint a vezércikk ismételte meg. A január 18-i viszont azt mutatja, hogy a bécsi tudósító pillanatnyi kiábrándulását a szerkesztőség nem osztotta ilyen mértékben. A cikk megállapítja ugyan, hogy Magyarországon nem osztotta eddigi pártkormányzat kudarcot vallott (Ausztriával szemben ráadásul itt nehezebb a helyzet, mert nincs 14. paragrafus), de mégis bízik, hogy politikai szupremáciájuk érdekében a magyarokban fölülr fog kerekedni politikai bölcsességük. Annyiban viszont tovább ment LAVINO-nál a vezércikk, hogy rámutatott, a magyarországi

125. 1898. dec. 31. 10. l.

126. 1899. jan. 4. 3–4. l.

127. 1899. jan. 12. 3. l.

pays légale többsége ugyan ellenzi az obstrukciót, de nem tudni, hogy mi a véleménye a politikai jogokkal nem rendelkezőknek.¹²⁸

Január végén LAVINO már tisztában volt azzal, hogy a miniszterelnök helyzete menthetetlen, ezért szavát annak érdekében emelte föl, hogy BÁNYFY fejéért cserében az ellenzék a jövőre nézve garantálja az alapvető parlamenti szükségletek (a költségvetés, a nemzetközi szerződések ratifikálása stb.) keresztülmegjelenését.¹²⁹ BÁNYFY lemondását az ellenzék győzelmének tekintette, s erősen hibáztatta a szabadelvéket, amiért hagyták, hogy WEKERLE után egy újabb miniszterelnököt is fölládozzanak az ellenzéknek.¹³⁰ BÁNYFY tán valóban nem volt népszerű ember, de a támadás a liberális elvek ellen irányult, amit az is jelez, hogy vele együtt a TISZA-csoportot is ki akarják rekeszteni a kormányzásból.¹³¹ A vezércikk elsősorban azt fűrésztette, hogy Magyarországon az ellenzék képes kormányt buktatni anélkül, hogy utána viselnie kellene tettének következményeit, vagyis a kormányzás felelősségét.¹³² Ez a megjegyzés is jelzi, mennyire nem vették észre az angol megfigyelők a magyarországi parlamentarizmus gyenge pontjait: hogy nincs kormányképes ellenzék, hogy a parlament jogait mennyire korlátozzák az uralkodó előjogai, hogy a kormánypárt fő célja saját hatalmának megtartása.

A *Times* esetében beszélhetünk a Monarchia kérdéseivel kapcsolatban követett politikai irányvonalról, de hasonló következetességről a folyóiratoknál aligha lehet szó. (Ez részben a folyóiratok jellegéből, részben pedig az osztrák–magyar vonatkozású cikkek alacsony számából következik.) A régi típusú liberális *Nineteenth Century*-nél azért megállapítható az erősödő szkepticizmus a Monarchia jövőjével kapcsolatban. Először teret adott REICH Emil magyar sovinizmusának, aki szerint a nemzetiségek asszimilálása „kizárólag a magyarok megnyerő politikai személyiségének köszönhető,”¹³³ de a másik szélsőséges nézetet is közölte: „Magyarország virágzásának nagy akadályozója a különféle nemzetiségeknek az uralkodó magyar kisebbség általi könyörtelen elnyomása... A többi nemzetiség közül egyedül a horvátok rendelkeznek megszabott jogokkal, míg az összes többi fölött a magyarok uralkodnak és magyarosítani igyekeznek őket, ahogy csak tudják. Ez állandó belső feszültséget eredményez és az elnyomott fajok nagyarányú kivándorlását eredményezi, akik pedig az egész lakosság legtakarékosabb és legvagyonosabb csoportját alkotják.”¹³⁴ A liberális körök Ausztria–Magyarországgal kapcsolatos fölfogásának új irányzatát jelezték a francia *Temps* külpolitikai szerkesztőjének, F. de PRESSENSÉ-nak valamivel később ugyanitt megjelent szavai, hogy DEÁK és ANDRÁSSY 1867-es műve talán csak egy állomás a lazább szerkezet, a föderalizmus felé vezető úton.¹³⁵ Ezt látszott alátámasztani a mind erősebb cseh mozgalom, amivel a lap rövid időn belül kétszer is foglalkozott,

128. 1899. jan. 18. 9. l.

129. 1899. jan. 30. 5., jan. 31. 5., febr. 3. 3. l.

130. 1899. febr. 20. 6. l.

131. 1899. febr. 21. 5. l.

132. Uo. 9. l.

133. Emil REICH: *Austria—Hungary and the Ausgleich.* = *The Nineteenth Century.* 1898. márc. 473–5. l.

134. Heinrich GEFFCKEN: *The War-Chests of Europe.* = Uo. 1894. aug. 235. l.

135. F. de PRESSENSÉ: *The Dual and Triple Alliance and Great Britain.* = Uo. 1897. dec. 674. l.

mindkétszer a cseh arisztokrata, gróf Lützwow tollából.¹³⁶ E két írás azonban még a dinasztiaival szemben messzemenően lojális ó-cseh álláspontot tükrözött, s teljes mértékben a történelmi tartományokra alapozva képzelte el a föderatív átalakítást, így nem szólt hozzá a magyarországi nemzetiségi kérdéshez sem. Az új század küszöbén ugyanez a folyóirat már egészen pesszimistán látta a Monarchia jövőjét. Az ismert publicista és író, Sidney Low szerint csupán a korántsem vonzó egyéniségű, de rendkívül ügyes uralkodó tartja össze a gyűlölködő nemzetiségeket és a parlamentben verekedő politikusokat. Azonban Low is csak az ausztriai nemzetiségi kérdést látta meg, a magyarokkal kapcsolatban csak elszakadási vágyaikat említette,¹³⁷ vagyis a *Nineteenth Century* egyelőre nem fordult szembe a magyarbarát tradícióval.

Egy másik, erősebben politikai érdeklődésű és erőteljesebben liberális színezetű havi folyóirat, a *Contemporary Review* a BADENI-nyelvrendelet teremtette ausztriai káoszról írva szintén a nemzetiségi kérdésben látja a Habsburg-birodalom kulcskérdését, és annak liberális kezelését tartja az egyedüli járható útnak. A soknemzetiségű Monarchiának „csak egy politikája lehet: mindenek előtt a határai között élő népek és nemzetiségek közötti béke előmozdítása, mindegyik nemzetiség számára a lehető legnagyobb mértékű önkormányzat vagy autonómia megadása, s ezek különféle érdekeit harmonikus egységbe olvasztani. Ha bármelyik nemzetiség a többinek fölébe próbál kerekedni és abszolutista módon diktálni akar a többinek — akár úgynevezett alkotmányos formában — ez szükségképpen csak a leghevesebb és legveszedelmesebb belső harcokhoz, s végső soron az Osztrák Birodalom pusztulásához vezethet.” Ez után joggal következhetne a magyar nemzetiségi politika elítélése, de a magát meg nem nevező szerző csak az osztrák liberálisokat bírálja, míg a magyarokkal kapcsolatban „ősi alkotmányuk és az abban lefektetett szabadságjogok” 1867-es visszaállításáról és „figyelemreméltó politikai tapintatuk”-ról beszél,¹³⁸ ami szintén jelzi, milyen erős politikai hitele volt még Magyarországnak a század végén a liberális Angliában. Ugyanezeknek a liberálisoknak az új nemzedéke azonban már nem elnyomott magyarokat, hanem elnyomott szlávokat és románokat talált Európa középső és keleti felében, s mind általánosabb volt a vélemény, hogy a következő évszázad ezek fölszabadulását és nagy politikai szerepét fogja meghozni. A *Contemporary* egyik szerzője szerint a most még megosztott szláv népeket egyesíteni fogja konfliktusuk a németekkel és magyarokkal szemben, s így a megújhódott Oroszország vezetése mellett „az egyetemes testvériség elve alapján létrehozzák Krisztus földi királyságát” ott, ahol a materialista latinok és teutonok kudarcot vallottak.¹³⁹ E „szlavofil” nézetek bevallottan jórészt a kortársi orosz irodalom, elsősorban TOLSZTOJ hatása alatt születtek meg, de az anarchikus képet mutató századvégi Ausztria és az ottani nemzetiségi mozgalmak kedveztek kialakulásuknak. A Reichstag tragikomikus jelenetei és Ausztria nemzeti konfliktusai mellett egyelőre még a homályban maradt a magyarországi parlamenti obstrukció és a

136. Count Francis Lützwow: *The Bohemian Question*. = Uo. 1898. dec. 957—70. 1. és uő. *Austria at the end of the century*. = Uo. 1899. dec. 1008—1019. 1.

137. Sidney Low: *Monarchy in the 19th century*. = Uo., 1901. márc. 494—5. 1.

138. AUSTRIACUS: *The dead-lock in Austria—Hungary*. = *The Contemporary Review*. 72. évf. 1897. júl. 60—67. 1.

139. George WASHBURN: *The coming of the Slav*. = Uo. 1898. jan. 1—13. 1. — Vö. „1920” = Uo. 1895. nov. 763. 1.

nemzetiségi elégedetlenség, amihez persze a SZÉLL Kálmán által teremtett látszólagos nyugalom is hozzájárult. Ezért azután S. SCHIDROWITZ Ausztria jövőjét tárgyaló „álma” csak annyi említést tett Magyarországról, hogy az egymással marakodó ausztriai nemzetiségek közös ellensége, s ellene a gazdasági vitákban közősen kellene föllépniük.¹⁴⁰

Érdeemes fölidézni, hogy míg a szintén liberális *Edinburgh Review* már tárgyalta 1898-as cikke¹⁴¹ ugyan agresszívnek nevezte a magyar kormányok politikáját, de úgy vélte, hogy a jövőben a társadalmi kérdések kerülnek előtérbe, s egészében véve több reményt látott a magyar liberalizmusban, mint a többi ausztriai és magyarországi politikai irányzatban. Ezzel szemben az *Edinburgh* konzervatív vetélytársa, a *Quarterly Review*, ugyanebben az időben megjelent cikkében a nemzetiségi ellentéteknek tudta be, hogy 1899-re a parlamentáris kormányzat a Monarchia mindkét felében csődöt mondott. Noha a szerző tisztában van Magyarország soknemzetiségű összetételével és nem helyesli a függetlenségi törekvéseket, csak az ausztriai nemzetiségi konfliktusok megoldására tesz javaslatot, mégpedig a központi hatalom és a német elem megerősítésére. Ennek érdekében perszonalunió formájában különválasztaná Ausztriától Galiciát, Dalmáciát pedig átadná Magyarországnak,¹⁴² vagyis az ausztriai nagynémetek programját népszerűsíti.

Miután VILMOS császár és BÜLOW kancellár, majd a búr háború véget vetett az angol konzervatív-unionista kormány által egy német szövetség irányába tett tapogatózásnak, két évvel az előbbi cikk után már a *Quarterly* sem volt ilyen nyíltan németpárti és egyformán elítélte az ausztriai parlamenti életet botrányba fullasztó német és cseh szélsőségeket.¹⁴³ Sajnálta, hogy PALACKYNAK Ausztria fontosságáról tett bölcs megállapítását pont az érdekeltek nem fogadják el, mivel az 1848-ban született nacionalizmust lelkiismeretlen agitátorok vad szenvedéllyé fokozták. A lap Ausztriát azért bírálja, hogy engedményeket tett a különféle nacionalizmusoknak, Magyarországot viszont éppen türelmetlen nacionalizmusáért itéli el. Elmondja, hogy a piros-fehér-zöld sorompók mögött kemény harc folyik, de ennek zaja ritkán jut el a külföldi fülekbe. Konkrét vádpontjai azonban szinte kizárólag a németeket ért sérelmekre korlátozódnak: a német nyelvet ki akarják küszöbölni mind a köz-, mind a magánéletből, az ősi német városneveket (Pressburg, Oedenburg, Wieselburg, Fünfkirchen, Güns) kiejthetetlen magyar nevekké váltják föl, bátorítják a német családnevek magyarosítását, csökkentik a német színházi előadások számát, a vasútnál, a kiállításokon csak magyar föliratok szerepelnek. Ezek, valamint a nemzetiségek parlamenti képviselőinek hiánya alapján állapítja meg a folyóirat: „Nincs a világon még egy ország, ahol az uralkodó faj olyan zsarnoki és türelmetlen módon merészel viselkedni, mint Magyarországon, a liberalizmus és a szabadság országában.”¹⁴⁴ A magyar ural-

140. S. SCHIDROWITZ: *A dream*. = Uo. 1900. dec. 894—97. l. Az „álom” szerint 1901. jan. 1-én FERENC JÓZSEF föloszlatja a Reichstagot és abszolút kormányzást vezet be, a nép pedig örül, hogy véget ért az álparlamentarizmus, megindulhat a gazdasági fölvirágzás.

141. *The internal crisis in Austria—Hungary*. = *The Edinburgh Review*, 1898. júl. L. fönt, 20. l.

142. *The Austrian Empire*. = *Quarterly Review*. 189. évf. 1899. jan. 266—87. l.

143. *The national conflict in Austria—Hungary*. = *Quarterly Review*. 1901. okt. 372—395. l.

144. Uo. 389. l.

mat a nemzetiségek és határon túli rokonaik részéről fenyegető veszélyek földélése után az Ausztriához fűződő kapcsolat állandó lazítását, a közös költségekhez fizetett aránytalanul alacsony hozzájárulást, s különösen a közös hadsereg elleni magyar támadásokat bírálja a lap. Ezek végső célját a teljes különválásban látja, de hozzáteszi, hogy „ennek az útnak a végén pusztulás várja őket, Magyarország teljes megsemmisítése ama nemzetek által, akiket eddig ő nyomott el. Ezt nemzeti egoizmusuk vakságában a magyarok nem látják. Magyarország függetlenségének a napja az elnyomott nemzetek forradalmának lesz a napja, s Magyarország ettől a naptól fogja számítani bukását.” Annak ellenére, hogy a fölhozott vádak igazak voltak, s bizonyos szemszögből nézve az események részben igazolták a *Quarterly* jóslatát, mégsem tekinthető a cikk másnak, mint a reakciós, abszolutista fölfogás modern mezbe öltöztetett változatának. A német nemzetiség sérelmeinek előtérbe állítása azt valószínűsíti, hogy e kritika forrása a nagyosztrák ábrándokat jótékony Habsburg-abszolutizmussal édesítő klerikális-feudális körökben kereshető, akik FERENC FERDINÁND személyében már magas pártfogóval is rendelkeztek. Elképzelhető ugyan, hogy a cikket egy, az osztrák arisztokráciával kapcsolatban álló angol írta (abból a fajtából, amely 1848/49-ben is Ausztria mellett állt a lázadó magyarokkal szemben), de valószínűbb, hogy egy magyarországi (föltehetően délvidéki) német volt a szerző vagy a közvetlen forrás. A folyóirat korábbi cikke ugyan sok hasonló szemléleti vonást mutatott, de abból teljesen hiányzott a magyar politika eltélése, s ez a két cikk azonos szerzősége ellen szól.

Az intellektuális konzervativizmus hetilapja, a *Saturday Review* is több ízben foglalkozott a századvégi Ausztria—Magyarországgal. Az 1899. június 24-i cikk a Monarchia legnagyobb problémáját szintén az egymással össze nem féró nemzeti-ségiekben látja, amin a legjobb képviseleti rendszer sem tud változtatni. A magyarokat civakodó és követelőző feleséghez, Ausztria németjeit egy elnéző és siránkozó férjhez hasonlítja, míg a szlávok nem annyira gyermekeik, inkább rabszolgáik, akiket a két házastárs a veszekedések szüneteiben kölcsönösen terrorizál. „Ami Magyarországot illeti, kétségtelen, hogy szépen hangzó múltja van, amit lelkes történészek a szokásosnál is jobban kicirkalmaztak. De a nemzeti fejlődés valamennyi lényeges területén már régóta csak egyhelyben vesztegel, önteltsége és kereskedelmi kapzsisága barátok nélküli elszigeteltségre kárhoztatta, s az egészség minden külső jele ellenére a belső korhadás jellegzetességeit mutatja. Természete a bikáéhoz hasonlít, s hangoskodásával már sok meg nem érdemelt győzelmet aratott, de állításainak üres volta már kezd lelepleződni. Mindent elnyomó büszkesége vakká teszi jövőjének sivársága iránt...” Ausztriától mind többet akar kicsikarni, holott már 1867-ben is jobb föltételeket kapott, mint amit joggal várhatott. Végül a cikk hangsúlyozza a Monarchia külpolitikai fontosságát, de nem bízik a fölbomlás elkerülhetőségében, ha nem mernek bátrabban nyúlni az alkotmányosságot megkerülő 14. paragrafushoz, ami még igazolhatja, hogy „a demokrácia korántsem jelent mindenre csodaszert.”¹⁴⁵ E konzervatív kritika szintén az 1867 előtti Ausztriát kívánja vissza, s számára Magyarország fő bűnéét látszólagos liberalizmusa és parlamentarizmusa, függetlenségi igénye jelenti, belső korhadása alatt pedig a kapitalizmussal együttjáró negatívumokat érti. A cikknek ezt az értelmezését alátámasztják a három hónappal később

145. *Austria Infelix.* = *Saturday Review.* 1899. jún. 24. 773—74. l.

ugyanítt írottak. Ez a cikk egy centralizált, erős kézzel kormányzott összbirodalmat tart kívánatosnak, amely a Balkán felé terjeszkedik és átveszi Oroszország ottani védnök-szerepét. Ennek érdekében ám válják a Monarchia szláv állammá, teljesítse a csehek nyelvi követeléseit, az ő lojalitásukhoz legalább nem fér kétség, nem úgy mint a magyarokéhoz. Magyarország olyan mint Írország, a befolyásosabb partner szerepét igényli magának, de ennek pénzügyi következményeit már nem hajlandó viselni. A javasolt új irányzatnak nem kell törődnie Magyarországgal ellenkezőjével, ami már eddig is méltatlanul sok figyelmet keltett. „Eddig túl sok volt a bizonytalankodás, túlságosan tartottak a parlamentarizmus mumusától. Egy erőskezű, császárhű hivatalnokkormány számíthatna az alattvalók legjobbjainak támogatására.¹⁴⁶ Azt nem mondja meg a cikk, hogy a javasolt intézkedéseket az egész Monarchiára kiterjedő érvénnyel képzele-e el, tehát Magyarország különállásának a fölszámolásával, vagy egyelőre csupán Ausztriára kívánja-e korlátozni.

* * *

Ha az eddigiekből megpróbálunk mérleget vonni, úgy megállapítható, hogy a millénári Magyarországnak mind jobban kiütköző negatív vonásai ellenére egyértelműen elítélő kritikát csak konzervatív oldalról, az ausztriai centralizmus vagy a föderalizmus angoliai hívei részéről váltott ki. A liberális körökön belül még éltek a Magyarország iránti illúziók, noha bizonyos kétségek már jelentkeztek, kialakulóban voltak a nemzetiségekkel rokonszenvező tendenciák. A két angol pártirányzat között álló, de ez idő tájt a magyarbarát hagyomány fő exponensének tekinthető *Times*-ban a század végén ugyan megrendült a magyar uralkodó osztály politikai rátermettségébe vetett hit, de egyelőre a magyarok régi angolai politikai tőkéje és az alternatíva hiánya elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy az alapvető két kérdésben, a nemzetiségi hegemonia ügyében és a dualizmus támogatásában ne változzék a lap álláspontja, sőt a következő években átmenetileg helyreállott a magyar kormányzat angolai tekintélye is. A századvégi Magyarország problémáira való reakcióban talán az a legfigyelemreméltóbb, hogy LAVINO — és nyomában a *Times* — ugyan mind több kritikai észrevételre kényszerült, de nem látott bele sem az uralkodó osztály belső ellentétéinek forrásába, sem a válságokat kiváltó mélyebb társadalmi-gazdasági okokba, s csak a liberális és klerikalizmus harcát látta a dualista Magyarországot alapjaiban megrendítő válságok legelső állomásában. Ez azonban nem csupán az angolok ismereteinek hiányosságaiából, vagy világnézetükből adódott, nem is akartak mást látni múltó nehézségeknél. Egy organikus válság tényének az elfogadása túlságosan sötét perspektívát jelentett volna annak a lapnak, amelynek évtizedek óta nem változott Közép-Európa politikai helyzetéről vallott fölfogása, amely szerint az Osztrák—Magyar Monarchia fölbomlása súlyosabban érintené Európát egész államrendszerét, mint bármi, ami Napóleon bukása óta történt.¹⁴⁷

146. *Saturday Review*. 1899. szept. 30. 413—14. 1.

147. 1898. dec. 15. 9. 1.

Hungary in the British Press at the end of the 19th century

G. JESZENSZKY

In 1869 Hungary celebrated the thousandth anniversary of the Hungarian settlement in the Carpathian Basin. The country presented the appearance of a prosperous, progressing, liberal nation, but events soon proved that far from everything went well in Hungary. The article examines the opinions and attitudes expressed by *The Times* and the major British reviews and periodicals on the political problems of Hungary between 1894 and 1900.

In the early 1890s Britain and the Austro-Hungarian Monarchy cooperated in many foreign political fields, the European importance of the Habsburg Monarchy was a widely held dogma, and in Hungary many British observers saw a guarantee for its unity, stability and Constitutionalism, consequently Hungary could rely on both liberal and conservative British sympathies so long as she fulfilled this role. The „ecclesiastico-political legislation” of 1894–95 (centred around the Civil Marriage Bill) added to the liberal reputation of Hungary, and a large section of the British Press, led by *The Times* and especially by its Vienna correspondent, William LAVINO, gave strong support to the successive Hungarian cabinets against the schemes of the Clericals and the Court, so dangerous for the Hungarian Liberal Party. The ensuing millennial festivities gave occasion for several liberal-minded organs to recognize the great strides Hungary had made in her economic and political development, and they found the increasing national pride of Hungary fully justified.

The serious political crisis that evolved in Austria in 1897 greatly strengthened the relative position of Hungary, and *The Times* was not alone in welcoming that the political weight of the Monarchy was shifting to Hungary, which „has developed into a model constitutional State.” Though the growing intensity of the movement of the non-Hungarian nationalities of Hungary, manifested also in the Congress of Nationalities in 1895, did elicit some advice for making them concessions, the hegemony of the Hungarians was taken for granted. More criticism was directed at the negligence of the social questions, especially in connection with the spread of agrarian socialism, which led to large-scale strikes, disturbances and strong repressive measures in 1897–98. Both *The Times* and several periodicals condemned the chauvinistic Magyarization of place names in 1898, but when late in 1898 the Independentist and Clerical opposition paralysed the Hungarian Parliament by their obstructing tactics, *The Times* again went to the support of Bánffy, the Prime Minister. The paper did not seem to realize either the growing division between the „mercantile” bourgeois section and the landowning agricultural section of the Hungarian ruling classes, or the deeper social-economic causes of the crises of the Monarchy, and saw only a recurrence of the conflict of Liberalism and Clericalism, though Lavino was forced to revise his previous dictum: „Hungary can no longer be regarded as the model constitutional State of the Continent.”

Most British periodicals devoted some attention to the grave crises occurring in both halves of the Monarchy at the end of the century, and found the growth of the national conflicts the most serious of all problems. Both *The Nineteenth Century* and *The Contemporary Review* published sympathetic articles on the Slav movements of the Monarchy, but they did not turn against the Hungarians yet. *The Edinburgh Review* said that it had more hope in Hungarian Liberalism than in any of the political trends competing in the two countries. It was only the Conservative *Saturday Review* and *The Quarterly Review* which condemned the Hungarian government, mainly on account of its nationality policy, but they did so from a reactionary, *grossösterreicher*, pro-Habsburg standpoint. Basically, however, most politically-minded people probably agreed with *The Times* of 15 December 1898: „The dissolution of the Austro-Hungarian Monarchy would be an event of graver import to the European State-system as a whole than anything which has happened since the downfall of Napoleon.”